OKg
Aa.b

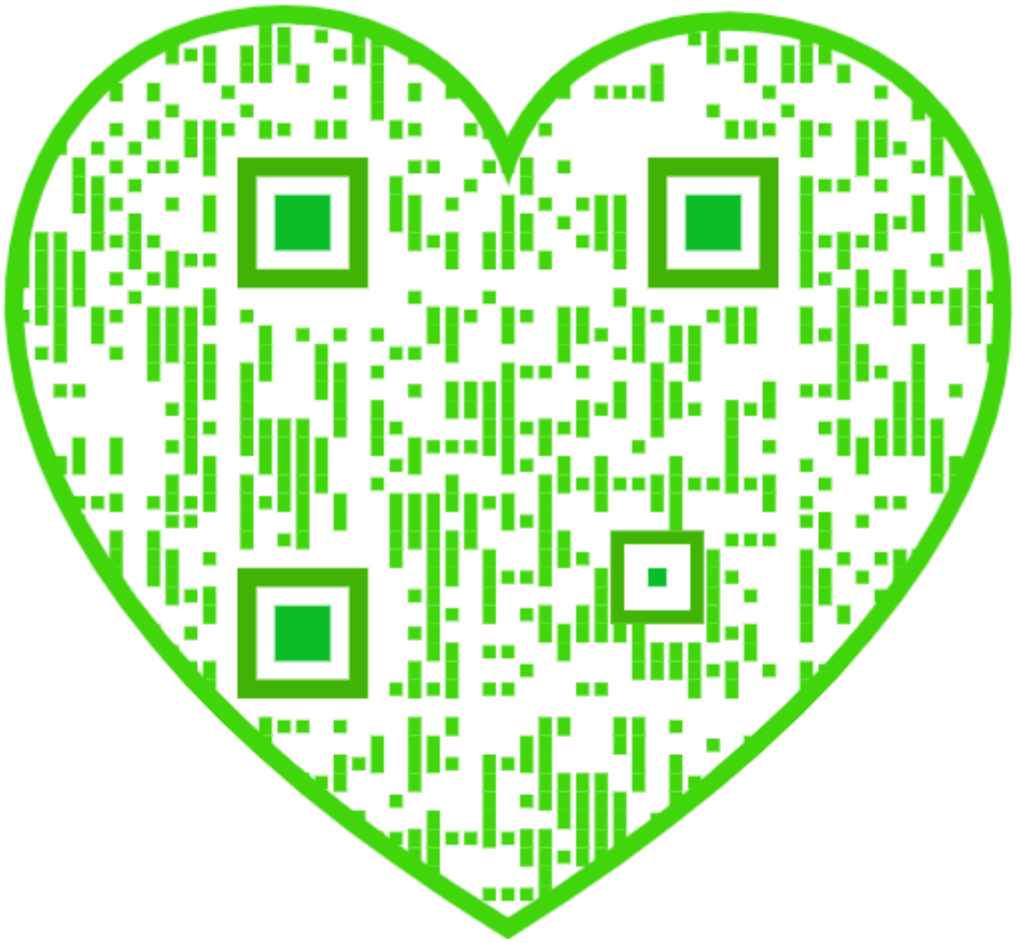

OKg
Aa.b

199
352

BEKNOPTE

GESCHIED- EN AARDRIJKSKUNDIGE

BESCHRIJVING

VAN HET

Koningrijk der Nederlanden

EN HET

GROOTHERTOGDOM

LUXEMBURG,

BENEVENS EEN KORT OVERZIGT VAN NEDERLANDS BEZITTINGEN BUITEN EUROPA,

DOOR

A. J. van der Aa.

Tweede veel verbeterde Druk.

STADSBIBLIOTHEEK & LEESZAAL HAARLEM
J 1375

TE *GORINCHEM*, BIJ
J NOORDUYN EN ZOON.

1844.

Moog' Neêrlands koningrijk, door wondren schier verrezen
Uit de asch van 't vaderlijk beroemd gemeenebest,
Door de eigen deugden eens de roem des nakroosts wezen,
Waar eenmaal 't laatste op was gevest.

FEITH.

VOORBERIGT.

Eenige Schoolonderwijzers achtten het wenschelijk een werkje te bezitten, dat, getrokken uit onze Geschied- en Aardrijkskundige Beschrijving der Nederlanden (1), *tot leerboekje kon dienen, en hen alzoo in de gelegenheid stelde, het geleerde, daar, waar het pas gaf, uit te breiden. Daartoe aangezocht, hebben wij dit werkje vervaardigd, dat wij den onderwijzersstand in ons Vaderland aanbieden.*

Het grootere werk is daarbij op den voet gevolgd, met inachtneming van de ons gegevene wenken. Op één punt bestond er echter verschil van gevoelen: sommigen achtten het te eentoonig om bij elke plaats, die wij vermelden, de bevolking op te geven. Anderen wilden dit als een volstrekt vereischte beschouwd hebben. Om beiden genoegen te geven, hebben wij slechts bij de voornaamste plaatsen de bevolking vermeld, en voor de overige die opgave, tusschen twee haakjes, achter elk arrondissement gevoegd.

Ten aanzien van de spelling der namen van plaatsen, hebben wij die gevolgd, welke ons uit de verschillende provinciën, als op de plaats zelve gebruikt wordende, zijn opgegeven.

Om ook hun, die zulks mogten verlangen, te wille te zijn, geven wij, ofschoon daarvan niets in ons ander werk voorkomt, hierbij ook eene korte opgave van onze Overzeesche bezittingen.

Op de vraag, die welligt door sommigen zal gedaan worden, waarom wij zoo weinig van de Hollandsche Graven gemeld hebben, meenen wij te moe-

(1) In het jaar 1842 bij de uitgevers dezes gedrukt. Prijs *f* 4.80.

ten antwoorden, dat wij dan evenzeer van de Hertogen van Gelderland en Braband, de Bisschoppen van Utrecht en de Potestaten van Vriesland zouden hebben moeten gewagen, waardoor het boekje te uitgebreid zoude zijn geworden; terwijl ook elke Onderwijzer, die der jeugd iets meer omtrent de vroegere geschiedenis zijner provincie wil verhalen, daartoe in ons grooter werk ruimschoots stoffe voorhanden vindt. Wij beleven toch niet meer de eeuw, toen men de geschiedenis van het graafschap Holland, als die van ons geheel Vaderland beschouwde.

Wel overtuigd dat dit boekje, even als alle overige menschelijke arbeid, voor verbetering vatbaar is, zullen wij volgaarne de aanmerkingen van deskundigen hooren, ten einde daarmede, bij eenen mogelijken herdruk, ons voordeel te doen.

VOOR DEN TWEEDEN DRUK.

Weinig dachten wij, bij het ter neder schrijven van bovenstaande voorberigt, dat onze arbeid zoo veel bijval zou vinden, dat er reeds na weinige maanden een tweede druk zoude gevorderd worden. Te streelend was deze onderscheiding, om niet te trachten ons werkje zoo veel mogelijk van die leemten te zuiveren, welke men bij het gebruik daarin ontdekt had. Wij hebben daartoe volgaarne de wenken ons door een paar verdienstelijke schoolonderwijzers gegeven, opgevolgd, en vinden ons verpligt hun, voor hunne gegronde aanmerkingen, onzen hartelijken dank te zeggen; terwijl wij ons, zoo bij hen, als bij alle andere opvoedkundigen tot de mededeeling van die, welken zij, bij het gebruik van ons boekje, daarop verder mogten vinden, dringend blijven aanbevelen.

GORINCHEM,
October 1844. A. J. VAN DER AA.

BESCHRIJVING
VAN HET
Koningrijk der Nederlanden.

Eerste Les.

Van alle landen, welke deze aarde bevat, willen wij ons het eerst bekend maken met ons Vaderland, omdat wij daarop de meeste betrekking hebben. Het is toch het land, waar wij geboren zijn, waar onze ouders leven, waar wij onderwijs genieten en waar wij tot nuttige menschen worden opgeleid.

Ons Vaderland heet het *Koningrijk der Nederlanden* en maakt een gedeelte uit van de Nederlanden, welke in zeventien vrije en onafhankelijke gewesten verdeeld waren, die de volgende namen droegen: Braband, Limburg, Luxemburg, Gelderland, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Zutphen, Vriesland, Utrecht, Overijssel, Groningen, Mechelen en Antwerpen, wordende Drenthe toen meestal tot Groningen gerekend.

Deze gewesten werden om hunne lagere ligging dan de landen, waardoor zij omgeven zijn, de *Nederlanden* genoemd. Tot het koningrijk der *Nederlanden* behooren daarvan: Gelderland, waarbij later Zutphen is ingelijfd, Holland, Zeeland, Vriesland, Utrecht, Overijssel en Groningen, alsmede gedeelten van Braband en Limburg, welke, vereenigd met gedeelten van andere provinciën, thans de provinciën Noord-Braband en Limburg uitmaken. De overige behooren tot het koningrijk België; terwijl Luxemburg, gedeeltelijk tot België behoort en gedeeltelijk een Groothertogdom vormt, hetwelk mede onder het bestuur van onzen Koning staat.

Het ligt tusschen de Noordzee, het koningrijk Hanover, de Pruissische provincie Rijnland en het koningrijk België in; tusschen 50° 15′ en 53° 34′ N. Br., en tusschen 20° 16′ en 24° 34′ O. L. van Ferro.

De grootste lengte van het *Koningrijk der Nederlanden*, wordt op ongeveer 60 uren gaans berekend. De grootste breedte is 45 uren gaans.

Tweede Les.

De eerste bewoners van ons Vaderland waren op verschillende tijden hierheen gekomen. Zij droegen onderscheidene namen. De meest bekende zijn de Vriezen en de Batavieren.

Deze menschen waren zeer sterk van ligchaam. De kinderen gingen geheel naakt. Als zij ouder waren, kleedden zij zich met beestenvellen. Deze hingen zij als eenen mantel over hunne schouders, en maakten die met eene gesp of eenen doorn om den hals vast.

Zij woonden in houten hutten, welke niet digt bijeen, maar hier en daar verspreid stonden. Deze hutten waren meestal op eene hoogte gebouwd, omdat er toen nog geene dijken waren, en het land dus meestentijds bij hooge rivieren onder water stond. Deze hoogten werden *terpen* of *wierden* genoemd.

De zeden en de leefwijze van die eerste bewoners der Nederlanden waren wild en woest. Zij zelven echter waren getrouw, openhartig, herbergzaam en over het algemeen deugdzaam; velen maakten zich echter aan eene groote ondeugd schuldig, namelijk aan die der dronkenschap. Ook waren zij zeer verslaafd aan het spel. Zij leefden meest van visschen en jagen, en deden, daar zij menigmaal hunne woonplaatsen verlieten en op strooptogten uitgingen, weinig aan den landbouw. Hun voedsel bestond in wild en visch, voorts in boomvruchten, melk, boter en kaas. Tot drank hadden zij eene soort van bier, dat zij uit garst bereidden, door het met water te vermengen en alzoo te laten gisten.

Derde Les.

De eerste bewoners dezer landen konden lezen noch schrijven. Hunne dichters, door hen *barden* genoemd, maakten gezangen, die zij in hunne vergaderingen en bij feesten zongen. Deze gezangen vermeldden de geschiedenis van hun land of den lof hunner helden.

In het vechten en paardrijden waren die oude bewoners zeer ervaren. In het zwemmen waren zij zoo bedreven, dat zij zelfs de breedste rivieren gewapend en te paard durfden overzwemmen. Ook waren zij bijzonder behendig in het schieten met pijl en boog. Men verhaalt zelfs van eenen Batavier, dat hij den pijl, dien hij eerst afgeschoten had, terwijl deze nog in de lucht zweefde, met eenen anderen pijl doorkliefde.

Zij waren krijgshaftig en dapper. De vrouwen gingen mede ten oorlog en moedigden de mannen aan, om voor hunne vrijheid en huisgezinnen als helden te strijden.

In hunne godsdienst waren zij Heidenen, en oefenden die in de opene lucht en in bosschen aan hunne Goden toegewijd uit. In deze bosschen hadden zij altaren van groene zoden of groote steenen opgerigt, op welke hunne Opper-Priesters of Druïden niet alleen beesten, maar ook menschen offerden. Zij vereerden Zon en Maan als godheden en noemden er de twee eerste dagen der week naar. Ook bewezen zij goddelijke eer aan het vuur.

Vierde Les.

De Romeinen, overal veroveringen willende maken, naderden ook deze landen, en de Batavieren sloten een verbond van vriendschap met hen. Dat verbond was echter van geen' langen duur, en vele zwervende volksstammen, kwamen uit Duitschland herwaarts afzakken. Bij dat gedurig aankomen van nieuwe bewoners vermengden zich deze meestal onder de oude, en de Batavieren geraakten onder die nieuwe volken geheel verloren.

Eindelijk kwam ons Vaderland geheel onder eenen zeer magtigen Vorst, Karel *den Grooten*, die in het jaar 800

als eerste Keizer te Rome gekroond werd. Deze regeerde te gelijken tijde over Duitschland, Frankrijk, België, Zwitserland, Italië, ons Vaderland, en een gedeelte van Spanje. Eer deze Vorst nog aan het gebied kwam, had de afgoderij onder de bewoners dezer landen reeds gedeeltelijk plaats gemaakt voor het Christendom, en wij mogen ons wel verheugen, dat daardoor ook de barbaarsche gewoonte, om menschen te verbranden, heeft opgehouden.

Van het jaar 680 tot 755 predikte WINFRED, naderhand BONIFACIUS geheeten, die uit Engeland herwaarts kwam, onder de Vriezen de leer des Heils. Hij werd door andere Engelsche Zendelingen ondersteund, onder welke vooral WILLIBRORD beroemd is. Deze tot eersten Bisschop van Utrecht aangesteld, was in Holland, Zeeland en Utrecht onvermoeid bezig met prediken en doopen, met Christelijke kerken te stichten of de vervallene te herstellen. De Vriezen echter bleven nog lang bij hun ongeloof en vermoordden BONIFACIUS bij Murmelwoude nabij Dockum. Eerst in het jaar 794 werden zij, door KAREL *den Grooten*, overwonnen. Deze bedong, dat wanneer zij de Christelijke leer zouden aannemen, hij hun den eernaam van vrije lieden laten, en den Regters of Graven belasten zoude, hen naar hunne bijzondere wetten te regeren; ook zouden zij hem niet schatpligtig zijn. Van dien tijd af werd het Evangelie hier te lande alom aangenomen.

Vijfde Les.

Door het invoeren van het Christendom werd inzonderheid de beschaving zeer bevorderd. De nevelen der onkunde verdwenen van lieverlede, en woestheid maakte voor zachtere zeden plaats. De kloosters bevorderden de ontginning der gronden. Door KAREL's wijze staatkunde vermeerderde het getal van vrije lieden en werden de handwerks- en kooplieden begunstigd. In de wetten en regtspleging kwam verbetering. Er werden scholen gesticht, en de wetenschappen en kunsten vonden in KAREL eenen ijverigen voorstander.

Onder de zonen en opvolgers van KAREL *den Grooten* deden de bewoners van Denemarken, Zweden en Noorwegen, toen algemeen onder den naam van Noormannen bekend, gestadig invallen in deze landen. Hierdoor, en doordien de toen regerende Vorsten in geenen deele de verstandige regeringswijze van hunnen voorganger volgden, zonk alles weldra in de vorige onkunde terug. De geleerdheid verborg zich in de kloosterscholen.

Daar de gebieders over een zoo uitgestrekt rijk de aanvallen der Noormannen niet op alle punten konden tegengaan, stelden zij, van tijd tot tijd, over sommige gedeelten van hun rijk, Regenten aan. Deze Regenten droegen den titel van *Graaf*, en woonden in den beginne niet in hunne graafschappen, noch bezaten die erfelijk. Naderhand veranderde dit, waardoor met der tijd onderscheidene titels geboren werden. Men verkreeg Hertogen van Braband, Limburg, Luxemburg en Gelder; het laatste was tot in 1339 een graafschap. Er waren Graven van Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen en Zutphen.

Dat gedeelte, hetwelk door de Vriezen bewoond werd, bleef lang den naam van Vriesland behouden en was in twee onderscheidene landschappen verdeeld, die de namen van Vriesland en Groningen droegen. De opvolgers van Bisschop WILLIBRORD hadden mede een gedeelte onder zich, hetwelk het bisdom of Sticht van Utrecht genoemd werd. Een gedeelte daarvan werd Drenthe, een ander het Oversticht of Over-IJssel genoemd.

Zesde Les.

De meeste *Nederlandsche gewesten* waren door onderscheidene huwelijken, maar ook door geweld en aanmatiging, onder het gebied gekomen van KAREL, Hertog *van Bourgondië*. Omdat deze zoo gaarne oorlog voerde, werd hij *de Stoute* of ook wel *de Strijdbare* genoemd. KAREL liet, in 1477, eene eenige dochter na, MARIA geheeten. Deze trouwde, in hetzelfde jaar, met

Maximiliaan, Aartshertog *van Oostenrijk*. Door dit huwelijk bragt zij de Nederlanden onder de Oostenrijksche Vorsten. Haar zoon Filips *de Schoone* trouwde met Joanna, eene dochter van Ferdinand, Koning van Arragon, en Izabelle, Koningin van Castilië, welke rijken later met andere vereenigd het koningrijk Spanje genoemd werden. Door het huwelijk van Filips kwamen alzoo deze gewesten, in 1519, onder het bewind der Koningen van Spanje.

Karel *de Vijfde*, de zoon van Filips en Joanna, was dus niet alleen Keizer van Duitschland, maar ook Koning van Spanje, en had tevens het bewind over de Nederlanden. Degene, welke hem eerst niet gehoorzaamden, namen hem naderhand tot hunnen Heer aan; anderen wist hij door den oorlog daartoe te dwingen. Eindelijk echter het regeren moede, gaf hij, in 1555, drie jaren vóór zijnen dood, het koningrijk Spanje en het bestuur over de Nederlanden, aan zijnen zoon Filips over. In plaats van deze landen, zoo als deze beloofd had, naar hunne voorregten, te regeren, onderdrukte Filips hen op allerlei wijzen. Het volk werd dit eindelijk moede, en stond tegen hem op.

Zeven der Nederlandsche gewesten, namelijk: Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Vriesland, Overijssel en Groningen, vereenigden zich onderling door eene overeenkomst. Dit verbond, de *Unie van Utrecht* genoemd, werd door de meeste gewesten reeds in Januarij 1579 geteekend. Men beloofde daarbij elkander tegen den algemeenen vijand te zullen bijstaan, en geen verbond aan te gaan of geenen vrede te sluiten, zonder elkander daarin te kennen.

Zevende Les.

Die Nederlandsche gewesten, welke deel genomen hadden aan de Unie van Utrecht, namen den naam van *Republiek der Vereenigde Nederlanden* aan. Zij voerden, nog tot in het jaar 1648, den oorlog tegen

den Koning van Spanje. Meesttijds waren onze landgenooten gelukkig in dien oorlog.

Dit hadden zij, naast God, vooral aan het beleid van Willem *den Eersten*, Graaf *van Nassau* en Prins *van Oranje* en aan de dapperheid van zijne beide zonen Maurits en Frederik Hendrik te danken. Eindelijk werd in het jaar 1648 de vrede te Munster gesloten. De *Nederlanders* werden door den Koning van Spanje een vrij volk verklaard, staande hij alle regt op deze landen af.

De *Republiek der Vereenigde Nederlanden* bleef tot in 1795 onafhankelijk bestaan. Gedurende den tijd, dat die Republiek bestond, hadden de onderscheidene provinciën hunne Stadhouders. De Stadhouders van Holland, de voornaamste provincie, hadden vooral veel deel aan het bestuur. De eerste Stadhouder van Holland was Graaf Willem *de Eerste*, Prins *van Oranje*. Hij werd den 10 Julij 1584 te Delft doorschoten. Balthazar Gerards, die dezen moord beging, was hiertoe door de Spanjaarden omgekocht.

Willem *de Eerste* werd opgevolgd door zijnen zoon Maurits, een zeer dapper veldheer, die veel voordeelen op de Spanjaarden behaalde. Onder zijn bestuur viel een kerkelijke twist voor, ten gevolge waarvan Oldenbarneveld, den 13 Mei 1619, te 's Gravenhage onthoofd, en Hugo de Groot en Rombout Hogerbeets tot eene eeuwigdurende gevangenis op Loevestein verwezen werden. Na den dood van Maurits, in 1625, kwam zijn even dappere broeder Frederik Hendrik aan het bestuur. Ook deze ontnam den vijand vele steden. Onder zijn bestuur veroverde de Luitenant-Admiraal Pieter Pietersz. Hein, in 1628, de Spaansche Zilvervloot, terwijl de buit op bijna twaalf millioen gulden geschat werd. Prins Frederik stierf in 1647. Hij werd opgevolgd door zijnen zoon Willem *den Tweeden*, die slechts derdehalf jaar regeerde.

Achtste Les.

Willem *de Derde*, de zoon van Willem *den Tweeden*, werd eerst acht dagen na zijns vaders dood geboren.

Hij kon dus niet dadelijk aan het bewind komen. De Raadpensionaris Joan de Witt, een zeer schrander man, had, gedurende zijne minderjarigheid, het bestuur in handen. Omdat dit de eerste reis was, na de vestiging van de *Republiek der Vereenigde Nederlanden*, dat er geen stadhouder in Holland was, noemt men dit de eerste stadhouderlooze regering. Tijdens het bestuur van de Witt waren er met Engeland oorlogen uitgebroken. In die oorlogen maakten de Nederlandsche helden Tromp, de Ruiter, de Evertsens, van Galen en andere zich door hunne dapperheid beroemd. In 1667 werd de vrede te Breda gesloten.

Er borst in 1672 een nieuwe oorlog uit. De Koningen van Engeland en van Frankrijk, de Bisschop van Munster en de Keurvorst van Keulen vielen tegelijk ons land aan. De vloten van den Koning van Engeland werden meest door onze dappere zeelieden geslagen. Te land echter was men niet zoo gelukkig. Een groot gedeelte van ons land werd door den vijand veroverd. Het volk schreef dit onheil aan het verkeerde bestuur van den Raadpensionaris de Witt toe. Het wilde dus, dat Prins Willem *de Derde* tot Stadhouder zoude benoemd worden. Dit gebeurde. Maar de Witt werd met zijnen broeder Cornelis, den 20 Augustus 1672, door het gemeen te 's Gravenhage jammerlijk vermoord. De Prins nam nu het bevel over het leger op zich, spoedig namen de zaken eene gunstigere wending; echter duurde de oorlog voort tot in 1678, toen de vrede te Nijmegen geteekend werd. Met de Engelschen was reeds, in 1674, een afzonderlijke vrede gesloten geworden, welken de Ruiter door roemruchtige zeegevechten bevorderd had.

Negende Les.

In het jaar 1688 werd Willem *de Derde*, die met eene Engelsche Prinses gehuwd was, tot Koning van Engeland verheven. Over deze verheffing ontstond een oorlog met Frankrijk. Deze oorlog duurde zeven jaren en nam, in 1697, door den vrede van Rijswijk een einde.

Willem *de Derde* overleed in Engeland, in het jaar 1702, zonder kinderen na te laten. Nu bleef men vijf en veertig jaren zonder Stadhouder, en dit noemt men de tweede stadhouderlooze regering. Gedurende dien tijd hadden wij eenen oorlog met Frankrijk, welke, in 1713, met den vrede te Utrecht eindigde.

Bij dezen vrede werden die Nederlandsche gewesten, welke niet tot de Unie van Utrecht waren toegetreden, door Spanje, aan Oostenrijk afgestaan. Sedert dien tijd werden zij dus de *Oostenrijksche Nederlanden* genoemd. Later namen zij den naam van *België* aan.

De provinciën Groningen en Vriesland hadden, in 1696, Joan Willem Friso, eenen neef van Willem *den Derden*; tot hunnen Stadhouder aangesteld. Deze verdronk, in 1711, bij het overvaren aan den Moerdijk. Zijn zoon, die acht dagen na zijnen dood geboren was, werd in 1747 onder den naam van Willem *den Vierden* tot Stadhouder over al de provinciën aangesteld. Onder zijn bestuur rezen er binnenlandsche onlusten en men had eenen oorlog met Frankrijk, welke met den vrede van Aken, in het volgende jaar, eindigde. Willem *de Vierde* overleed in 1751, en werd in 1766 opgevolgd door zijnen zoon Willem *den Vijfden*.

Tiende Les.

Onder het bestuur van Willem *den Vijfden* ontstond er een oorlog met Engeland, die voor ons land zeer noodlottig was; ofschoon de oude roem onzer zeehelden nog luisterrijk gehandhaafd werd in eene zege, die de onzen, onder Zoutman, den 5 Augustus 1781, omtrent de Doggersbank, op de Engelschen behaalden. Er rezen vele geschillen binnenslands. Deze hadden ten gevolge, dat de Prins zich, in 1787, door de Pruissische bajonetten nog wel eenige jaren staande hield, maar eindelijk van al zijne ambten ontzet werd. De tweedragt werd hoe langer hoe grooter. Men haalde de Franschen in het land, en de Prins vertrok in Januarij 1795 naar Engeland. Nu verkoos men

eene volksregering, en nam ons land den naam van *Bataafsche Republiek* aan. Men sloot met de Franschen, die hunnen Koning, in 1793, onthoofd hadden, een verbond, dat ons land 100 millioen kostte. Ook dit verbond had nog slechte gevolgen, want wij werden hoe langer hoe meer van de Franschen afhankelijk.

In 1805 stelde men Rutger Jan Schimmelpenninck, als Raadpensionaris, aan het hoofd van het bestuur. De Fransche Keizer Napoleon echter dwong in het volgende jaar onze landgenooten, zijnen broeder Lodewijk tot Koning te kiezen. De *Bataafsche Republiek* werd alzoo het *Koningrijk Holland*. Ook dat koningrijk bleef niet langer dan vier jaren bestaan. Lodewijk moest eerst, in het begin van 1810, een gedeelte van zijn rijk aan Frankrijk afstaan, en zag zich eindelijk, in Julij van dat jaar, gedwongen de regering geheel neder te leggen. Napoleon vond nu goed ons land aan het zijne te hechten. Alzoo werden de eertijds zoo magtige *Nederlanden*, tot departementen van het Fransche keizerrijk verlaagd. Ons Vaderland werd door de Franschen geweldig verdrukt. Het moest wel geene zware lasten betalen, maar de schuld, die het land jegens de ingezetenen en vreemden had aangegaan, werd tot op een derde verminderd, de vrijheid van schrijven en spreken was weggenomen en de jonge-lieden werden gedwongen in de legers van den Franschen Keizer te dienen. Alles werd door de Franschen aangewend om, met ons volksbestaan, ook onze taal te vernietigen.

Elfde Les.

Op het einde van 1813 wierpen de Nederlanders het Fransche juk af, en werden alzoo weder een afzonderlijk volk. Daar de laatste Stadhouder Willem *de Vijfde*, inmiddels overleden was, werd zijn zoon verzocht tot ons over te komen. Deze werd, den 2 December 1813, te Amsterdam als Souvereine Vorst uitgeroepen. Twee jaren daarna werd België met ons land, onder den naam van *Koningrijk der Nederlanden*, tot één rijk verheven.

De Souvereine Vorst kreeg toen den titel van Koning Willem *den Eersten*.

Dit koningrijk bestond destijds uit zeventien provinciën, zijnde Noord-Braband, Zuid-Braband, Limburg, Gelderland, Luik, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen, Antwerpen, Utrecht, Vriesland, Overijssel, Groningen en Drenthe. Het groothertogdom Luxemburg stond ook wel onder het bestuur van den Koning, maar maakte eigenlijk geen deel van het rijk uit.

Vijftien jaren bleef het *Koningrijk der Nederlanden* alzoo uit zeventien provinciën bestaan. Gedurende dien tijd nam het steeds in bloei en welvaart toe. In Augustus 1830 stonden de Belgen tegen het bestuur van Koning Willem op. Dit had ten gevolge, dat België weder van ons gescheiden, en in 1831 een afzonderlijk koningrijk werd.

Het koningrijk der Nederlanden bestaat thans uit tien provinciën; als: Noord-Braband, Gelderland, Zuid-Holland, Noord-Holland, Zeeland, Utrecht, Vriesland, Overijssel, Groningen en Drenthe, mitsgaders het hertogdom Limburg. Ook staat een gedeelte van Luxemburg weder met den naam van Groothertogdom onder het gebied van den Koning der Nederlanden.

De kroon is erfelijk in de mannelijke en vrouwelijke linie. De vermoedelijke troonsopvolger voert den titel van Prins *van Oranje*. De Koning heeft de uitvoerende magt. De wetgevende magt is toevertrouwd aan de Staten-Generaal, die in twee kamers verdeeld zijn.

Twaalfde Les.

De tegenwoordige Koning is Willem *de Tweede*, die, na den afstand van zijnen in 1843 overleden vader Willem *den Eersten*, den 28 November 1840, plegtig is ingehuldigd. Hij voert den titel van *Koning der Nederlanden*, *Prins van Oranje-Nassau*, *Groot-Hertog van Luxemburg*, *Hertog van Limburg*, *enz., enz.*

Er bestaan negen Departementen van Algemeen Bestuur, als: het Departement van Buitenlandsche Zaken; het Departement van Justitie; het Departement van Binnenlandsche Zaken; het Departement voor de Hervormde en andere Eeredienſten, behalve de Roomsch-Katholijke; het Departement voor de Roomsch-Katholijke Eeredienst; het Departement van Oorlog; het Departement van Marine; het Departement van Financiën en het Departement van Koloniën.

De werkzaamheden van het *Ministerie van Buitenlandsche Zaken* bepalen zich tot alles wat 's Lands betrekkingen met andere Mogendheden aangaat.

Tot de werkzaamheden van het *Ministerie van Justitie* behoort alles wat betrekking heeft tot de Regterlijke Magt en de Wetgeving.

De *Regterlijke Magt* wordt uitgeoefend door den Hoogen Raad, de Provinciale Geregtshoven, de Arrondissements-Regtbanken en de Kantongeregten.

Dertiende Les.

De werkzaamheden van het *Ministerie van Binnenlandsche Zaken* strekken zich onder andere uit over het Binnenlandsche Bestuur der Provinciën, de Maten en Gewigten, den Waterstaat, de Nationale Militie, de Schutterijen, het Armwezen, de Gestichten van Liefdadigheid, het Hooger-, het Middelbaar- en het Lager Onderwijs, de Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, den Landbouw, de Groote en Kleine Visscherijen, den Koophandel en de Scheepvaart.

Het *Binnenlandsche Bestuur van elke Provincie* wordt gevoerd door eenen Gouverneur en Gedeputeerden uit de Provinciale Staten. De Provinciale Staten worden uit de ridderschap, de steden en den landelijken stand genomen.

Voor de *Maten en Gewigten* bestonden er vroeger bijna even zoo veel onderscheidene soorten, als er landstreken, steden en dorpen in het koningrijk waren. Dit gaf aanleiding tot verwarring. Daarom is er, ingevolge de wet van 21 Augustus 1816, een tiendeelig stelsel voor het geheele koningrijk aangenomen. In dit stelsel staan alle lengte-, oppervlakte- en inhoudsmaten, alsmede de gewigten, in een tiendeelig verband tot elkander, zoo als gij dit nader in uw rekenboek vindt opgegeven.

Veertiende Les.

Tot den *Waterstaat en de Publieke Werken* behooren de rivieren, de rivier- en zeewaterkeerende werken, de polders, de droogmakerijen, de verveeningen, de wegen, de vaarten, de rijksgebouwen en dergelijke zaken.

De *Nederlanden* hebben altijd geweldig door de noordwestelijke stormen en de zware vloeden te lijden gehad. Hierdoor en door de lage ligging zijn onderscheidene streken aan gedurige overstroomingen blootgesteld. Aan den zeekant worden zij door duinen, zijnde hooge zandheuvelen, beschut. Daar, waar de duinen ontbreken, heeft men dijken aangelegd.

Ons Vaderland wordt door vijf hoofdrivieren en vele mindere wateren doorstroomd. De hoofdrivieren zijn: de Rijn, de Maas, de Schelde, de IJssel en de Hunse. De Rijn komt uit Zwitserland, doorstroomt Duitschland, loopt door de provinciën Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland en werpt zich door onderscheidene armen in zee. De Maas ontstaat in Frankrijk, doorstroomt een gedeelte van België, bespoelt Limburg, Noord-Braband en Gelderland, en vereenigt zich bij Woudrichem met de Waal, vormende alzoo de Merwede. De Schelde ontspringt mede in Frankrijk, doorloopt eerst België en vormt eindelijk, door hare onderscheidene armen, de Zeeuwsche eilanden. De IJssel, welken Drusus met den Rijn vereenigde, komt

uit het koningrijk Hanover, bespoelt de provinciën Gelderland en Overijssel en valt beneden Kampen, door onderscheidene armen, in de Zuiderzee. De Hunse ontspringt in Drenthe, doorloopt de provincie Groningen en ontlast zich in de Lauwerzee.

Onder de overige wateren zijn de voornaamste: de Zuiderzee, het IJ, het Haarlemmermeer, de Dollart en de Lauwerzee.

Een groot gedeelte van den grond onzes Vaderlands bestaat uit polders. Dit zijn landerijen, welke, wegens hare lage ligging of aanslijking uit zee of rivieren, door dijken omgeven zijn. Onder deze polders zijn ook de drooggemaakte meren begrepen. De voornaamste daarvan zijn: de Zijpe, de Beemster, de Schermer, de Purmer, de Zuidplas, het Sappemeer, het Huningameer en, zoo wij hopen, binnen kort, het Haarlemmermeer.

Vijftiende Les.

Ingevolge de bestaande wetten op de *Nationale Militie*, heeft er jaarlijks eene oproeping, loting en in dienststelling van miliciens plaats. Ieder Nederlander, welke op den 1 Januarij van het jaar waarin de loting geschiedt, zijn negentiende jaar is ingetreden en zijn drie en twintigste nog niet heeft volbragt, is verpligt daaraan deel te nemen.

In alle gemeenten, welker bevolking, binnen den beslot en kring of omtrek der gebouwen, 2500 zielen en daarboven bedraagt, zijn *Schutterijen* opgerigt, tot behoud der inwendige rust. Deze schutterijen dienen in tijd van oorlog en gevaar, ook op de grenzen, tegen de aanvallen van den vijand. In andere gemeenten worden, in tijd van vrede, *Rustende Schutterijen* ingesteld, welke, in geval van oorlog, gezamenlijk met de schutterijen tot verdediging des Vaderlands, dienen. Ieder ingezetene van het Rijk, die op den 1 Januarij van elk jaar zijn vijf en twintigste jaar is ingetreden, en zijn vijf en dertigste nog niet voleindigd heeft, is, daartoe opgeroepen zijnde, verpligt de schutterlijke dienst uit te oefenen.

Het *Armwezen* is eene der zorgvuldigste bemoeijingen van het Gouvernement en der ingezetenen van het koningrijk der Nederlanden. Menigvuldig zijn dan ook de instellingen van weldadigheid, en men kan die gevoeglijk in drie hoofdsoorten onderscheiden, als: 1°. Instellingen tot het verleenen van onderstand; 2°. Instellingen, welke strekken om het getal der armen te verminderen, en 3°. Instellingen, die ten doel hebben om de armoede voor te komen.

De *Gestichten van Liefdadigheid* zijn in ons Vaderland ontelbaar; geene stad is er, ja zelfs geen dorp van eenig aanzien, waar men er niet eene aantreft. Tot deze gestichten behooren de Weeshuizen, de Oudemannen- en Vrouwenhuizen, de Gasthuizen, de Hofjes, enz.

Zestiende Les.

Het *Onderwijs* wordt verdeeld in Hooger-, Middelbaar- en Lager Onderwijs.

Tot de Inrigtingen voor het *Hooger Onderwijs* worden gerekend de Hoogescholen, de Athenea en de Seminaria.

Er zijn drie *Hoogescholen* in dit Rijk als: te Leyden, te Groningen en te Utrecht.

Athenea heeft men te Amsterdam en te Deventer.

Seminaria noemt men die gestichten, waar men zich, door het aanleeren van de godgeleerde kundigheden, tot het Heilig dienstwerk voorbereidt. Zoodanige gestichten zijn de zeven Seminaria voor de Roomsch-Katholijken; het Seminarium voor de Clerezij der Roomsche-Katholijken; het Nederlandsch-Luthersch-Seminarium; de Kweekschool der Remonstranten; de Kweekschool van de Algemeene Doopsgezinde Societeit, ter bevordering van de predikdienst, en het Seminarium voor de Nederlandsche Israëliten.

Tot de Inrigtingen voor het *Hooger Onderwijs* worden ook gerekend de Latijnsche Scholen.

Alsmede zoude men tot de inrigtingen van hooger onderwijs kunnen rekenen die nuttige stichtingen, waar jonge lieden tot andere, niet tot de zoogenaamde geleerde studiën behoorende, vakken opgeleid worden; als daar zijn: de Koninklijke Militaire Akademie te Breda; het Koninklijk Instituut voor de Marine te Medemblik; de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam; de Militaire Geneeskundige School te Utrecht; de Koninklijke Akademie ter opleiding van Burgerlijke Ingenieurs, zoo voor 's lands dienst als voor de Nijverheid, en van Kweekelingen voor den handel, te Delft; de Clinische Scholen te Amsterdam, Rotterdam, Haarlem, Alkmaar, Hoorn, Maastricht en Middelburg; de Vee-Artsenijschool te Utrecht; de Koninklijke Akademie van beeldende kunsten te Amsterdam; de Koninklijke Muzijkscholen te Amsterdam en te 's Gravenhage, en de Akademie van Teeken-, Bouw- en oegepaste Werktuig- en Zeevaartkunde te Groningen.

Zeventiende Les.

Het *Lager Onderwijs* bepaalt zich alleen tot kundigheden, welke voor iederen mensch onontbeerlijk zijn, als: het verstandig lezen, schrijven en rekenen, alsmede de beginselen van de geschiedenis en aardrijkskunde. Er is bijna geen dorpje zoo klein, ja zelfs geen gehucht van eenig aanbelang in ons Vaderland, of er wordt ten minste één lagere school gevonden. Dit onderwijs is in de *Nederlanden* op zulk eenen voortreffelijken voet gebragt, dat geen vreemdeling, die het naauwkeurig heeft gadegeslagen, dit land verlaat, zonder den wensch te uiten, dat het in zijn vaderland op dezelfde wijze werde ingerigt.

Het *Middelbaar Onderwijs* omvat ook vreemde talen, en de meeste tot dezen tak van onderwijs behoorende

scholen zijn tevens kostscholen, waarvan het getal over het geheele koningrijk zeer groot is.

Te Haarlem is, van 's Rijks wege, eene Kweekschool voor Onderwijzers gevestigd. Ook te Groningen, te Leyden, te Rotterdam en op andere plaatsen, zijn, hoewel op eene mindere schaal, dergelijke kweekscholen opgerigt. Zelfs voor de verstandsontwikkeling van hen, die van de edelste zintuigen verstoken zijn, wordt in ons Vaderland op eene voortreffelijke wijze zorg gedragen. Daartoe strekken: het Instituut tot onderwijs voor Doofstommen te Groningen, het Instituut tot onderwijs van Blinden te Amsterdam, en eene School tot onderwijs van Doofstommen te Herlaar, onder St. Michielsgestel.

Achttiende Les.

Tot aankweeking van onderscheidene vakken van *Kunsten, Wetenschappen en Letteren*, dient vooral, behalve de hierboven opgenoemde inrigtingen van hooger onderwijs, het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, gevestigd te Amsterdam. Dit Instituut is door zijne bijzondere nasporingen en eigene ontdekkingen, tot de volmaking der wetenschappen, letteren en schoone kunsten werkzaam. Ook zorgt het, om nasporingen en ontdekkingen, die elders gedaan worden, bijeen te zamelen. De leden worden gekozen uit de geleerden en kunstenaars van het geheele rijk, zonder onderscheid in welke provincie zij woonachtig zijn. De correspondenten ook uit die van andere rijken.

In de *Schoone Kunsten* hebben de Nederlanders zich te allen tijde zeer beroemd gemaakt, bijzonder in de schilderkunst en het graveren in koper; ook heeft het hier te lande nimmer ontbroken, en ontbreekt het mede thans niet, aan zeer bekwame bouwmeesters, scheepsbouwlieden en beeldhouwers.

Er bestaat in iedere provincie eene commissie van *Landbouw*, aan welke vooral de behartiging van de belangen der landbouwers en veehouders is opgedragen.

De grond, ofschoon vruchtbaar, levert over het algemeen geene genoegzame hoeveelheid voortbrengselen op, om in de behoefte der bevolking te voorzien. Dit laatste is echter niet aan traagheid bij den landbouwer te wijten. Deze toch trekt er alles van, wat vlijt en bekwaamheid er van kunnen winnen; zulks wordt veeleer veroorzaakt, doordien vele vette landen in binnenpolders en andere lage gronden, meestal tot weide voor het vee en tot winnen van hooi worden aangewend. Ook liggen er in de hoogere streken nog vele niet ontgonnene heidevelden, die echter thans, door de nijverheid der inwoners, allengs verminderen.

De veeteelt staat in Nederland op eenen zeer hoogen trap. Men heeft er uitmuntend rundvee; daarvan wordt eene menigte vet gemest en vervolgens naar andere landen vervoerd. Boter en kaas wint men in de Nederlanden in eene aanzienlijke hoeveelheid; doch sedert dat de kaas in andere landen, en vooral in Noord-Amerika, menigvuldiger en van goede kwaliteit wordt gemaakt, is de uitvoer aanmerkelijk verminderd.

Negentiende Les.

Ofschoon de *Vischvangst* op de rivieren nog al eenig voordeel aanbrengt, is zij evenwel niet te vergelijken bij de *Visscherij* in de Noordzee, welke in de Kleine en de Groote Visscherij onderscheiden wordt.

Onder de *Kleine Visscherij* begrijpt men die, welke in de Noordzee, die onze kusten bespoelt, gedreven wordt, waar men kabeljaauw, leng, schelvisch, schol, tarbot, rog, tong, bot en anderen zeevisch vangt.

Onder de *Groote Visscherij* verstaat men de haringvisscherij, die hier te lande, vele handen werk verschaft, hoewel thans niet meer zoo veel als vroeger. Toen toch werd zij als eene goudmijn voor ons Vaderland beschouwd en verschafte jaarlijks aan meer dan 20,000 huisgezinnen

een ruim bestaan. Van daar ontleende zij dan ook den naam van Groote Visscherij.

Onder de talrijke steunsels van den *Koophandel*, dien de Nederlanders vroeger gedreven hebben, en nog, hoewel op eene kleinere schaal drijven, zijn de voornaamste: de uitloop van Rijn en Maas in ons Vaderland, de ligging onzer gewesten aan de Noordzee, alsmede het gemak om de koopwaren over de Zuiderzee, langs de bevaarbare rivieren, kanalen en vaarten, op eene min kostbare wijze, in kleine vaartuigen, te vervoeren. Hierbij komt nog de gezegende vrijheid, die ieder getrouw en gehoorzaam onderdaan alhier geniet; terwijl niemand, hetzij ingezetene of vreemdeling, van welken landaard hij ook wezen of welke godsdienst hij ook belijden moge, voor vervolging of onregtvaardige verdrukking te vreezen hebbe; zoodat elk goed burger volstrekt meester van zijne eigendommen blijft. Sedert den opstand in België, en de daardoor veroorzaakte afscheiding van dat land, is de handel hier weder aanmerkelijk toegenomen. Dit kan gedeeltelijk worden toegeschreven aan de overkomst van vele Hollandsche en eenige andere handelhuizen, die in België gevestigd waren. Nog meer mag men dit dank weten aan het uitsluitende bezit van den handel op Nederlands-Indië. Ook de bemoeijingen der Nederlandsche Handelmaatschappij en onderscheidene andere nuttige inrigtingen, brengen veel tot bevordering van den bloei des handels toe

Twintigste Les.

De voornaamste *kerkgenootschappen*, welke tot het *Departement voor de zaken van de Hervormde en andere eeredienst*en, behalve die der Roomsch-Katholijken, behooren, zijn: het Hervormde, dat het meerendeel der bevolking uitmaakt; het Remonstrantsche; het Doopsgezinde; het Evangelisch-Lutherse; het Herstelde-Luthersche en het Israëlitische kerkgenootschap.

Het *Departement van de zaken der Roomsch-Katholijke Eeredienst* heeft niet alleen het toezigt over de Roomsch-Katholijken, maar ook over de Roomsch-Katholijken van de Oude Clerezij, gemeenlijk Jansenisten geheeten.

Tot het *Departement van Oorlog* behoort, al wat betrekking heeft tot het leger en de verdediging van den vaderlandschen grond.

Het koningrijk is te dien opzigte verdeeld in *Provinciale Kommando's*, van welke zich één over Groningen en Drenthe uitstrekt; terwijl overigens iedere provincie een afzonderlijk kommando uitmaakt.

De voornaamste *vestingen* van het rijk zijn: Bergen-op-Zoom, Breda, Brielle, Delfzijl, Geertruidenberg, Gorinchem, Grave, Groningen, 's Hertogenbosch, Koevorden, Maastricht, Naarden, Neuzen, Nijmegen, Roermonde, Venlo, Vere, Vlissingen en Willemstad.

Tot de werkzaamheden van den *Minister van Marine* behoort al wat tot het zeewezen betrekking heeft.

De *Marine* is verdeeld in drie Hoofd-Departementen, als: het Hoofd-Departement der Marine van de Zuiderzee, met 1 Directeur te Amsterdam en 1 Onder-Directeur te Willemsoord; het Hoofd-Departement der Marine van de Maas, met 1 Directeur te Rotterdam en 1 Onder-Directeur te Hellevoetsluis, en het Hoofd-Departement der Marine van de Schelde, met 1 Directeur te Vlissingen.

Het *Departement van Financiën* is belast met de directie van 's Rijks Schatkist, met de algemeene administratie van 's Rijks ontvangsten en met het bestuur van al de uitgaven, welke uit de schatkist gedaan worden.

Het *Departement van Koloniën* heeft het toezigt over het bestuur en de administratie van al de bezittingen en van het regtswezen in de koloniën van den staat; van hare financiën, landbouw, nijverheid en handel in hare betrekkingen tot het moederland.

Een en twintigste Les.

De grond der *Nederlanden* is vruchtbaar, maar bijna overal vlak en laag. Eigenlijke bergen vindt men er niet, wel hier en daar eenige heuvelen.

De luchtgesteldheid van ons land is doorgaans tamelijk gezond. Op vele plaatsen echter is zij zeer veranderlijk, vooral aan de zeekusten. Ook heeft men er dikwijls regenachtig weder. Bij behoorlijke voorzorg omtrent kleeding en leefregel, kan men hier te lande echter zeer oud worden. Men heeft onder ons menschen van tachtig en negentig, somtijds, hoewel zeldzaam, van meer dan honderd jaren.

De inwoners van het *Koningrijk der Nederlanden* zijn over het algemeen naarstig en arbeidzaam. De landbouw, veehoederij, melkerij en het kaasmaken worden niet alleen door de mannen, maar ook door de vrouwen, met de meeste vlijt waargenomen. Langs de zeekusten leggen de mannen zich op de vischvangst toe. In de steden vindt men eene menigte ambachtslieden en winkeliers. In sommige provinciën leeft men van koophandel en zeevaart, in andere van de fabrijken. De Nederlandsche kooplieden zijn bij de buitenlanders als eerlijk bekend, waarom deze dan ook gaarne met hen handelt. De vroegere spaarzaamheid, die wel eens tot gierigheid oversloeg, bestaat thans niet meer zoo als voorheen. Bij velen heeft zij plaats gemaakt voor verkwisting. Overigens is de Nederlander opregt, openhartig, vrij en rondborstig in het spreken, dapper, standvastig, bedaard, vernuftig en bijzonder vreedzaam. Ook is hij lankmoedig, maar eens getergd of beleedigd zijnde, is hij niet ligt weder tot bedaren te brengen. De menschlievendheid en mededeelzaamheid zijn hoofdtrekken in het karakter van ons volk. De herbergzaamheid der Nederlanders en hunne verdraagzaamheid in de godsdienst hebben vroeger vele vreemdelingen in ons Vaderland eene schuilplaats doen zoeken.

De Nederlanders zijn meer rijzig dan klein van gestalte. Zij hebben forsch gespierde ledematen en meer blonde dan donkere haren.

Doorgaans sterk van ligchaamsbouw en van een gezond gestel zijnde, zijn de Nederlanders tot alle ligchaamsoefeningen geschikt. Vroeger waren dan ook het maliën, het kegelen, kaatsen en kolven, de geliefkoosde zomervermaken van stedelingen en landlieden. Hoewel niet meer zoo algemeen als vroeger, vinden evenwel de drie laatste spelen nog hunne liefhebbers. Ook het harddraven is een volksvermaak, dat bij ons zeer geliefkoosd is. Maar bovenal vindt het schaatsenrijden hier zijne beoefenaars. Dit ook behoort zoo geheel in Nederland te huis, dat geen volk ter wereld met ons daarin kan wedijveren. De Vriezen en Groningers munten vooral in het snelrijden uit.

Twee en twintigste Les.

Nu tot de beschrijving der provinciën overgaande zullen wij met *Noord-Braband* beginnen. Deze provincie grenst ten Noorden aan de provinciën Zuid-Holland en Gelderland. Ten Oosten en Zuidoosten heeft het de provincie Limburg. Ten Zuiden grenst het aan België en ten Westen heeft het de provinciën Zeeland en Zuid-Holland.

De grootste lengte wordt op 28 uren gerekend. De grootste breedte is 24 uren. Men heeft er ook plaatsen, waar de breedte slechts 13 uren beloopt. De bevolking beloopt ongeveer 379,000 zielen.

De voornaamste rivieren, die *Noord-Braband* bespoelen, zijn: de Maas, de Merwede, de Schelde, de Amer, de Oude-Maas, de Dommel, de Aa of Ade, de Donge, de Mark en de Aa of Weerreis. Ook heeft men er een belangrijk kanaal, de Zuid-Willemsvaart. Dit werd in het jaar 1813 aangelegd, en dient tot gemakkelijker vervoer van goederen tusschen Maastricht en 's Hertogenbosch.

Men treft er mede in het zuidoostelijke gedeelte een uitgebreid moeras aan, de Peel genoemd, hetwelk zich zelfs tot in het Hertogdom Limburg uitstrekt.

Over het algemeen genomen is het in *Noord-Braband* zeer gezond. In sommige streken is de grond zeer vruchtbaar. Op andere plaatsen heeft men slechts eenen middelmatigen, elders zelfs eenen schralen en dorren grond. De inwoners leven meest van den landbouw, de veeteelt en fabrijken. Ook wordt er eenige handel gedreven.

Noord-Braband wordt in drie arrondissementen verdeeld; als: 's Hertogenbosch, Eindhoven en Breda.

Drie en twintigste Les.

De hoofdplaats van het eerste arrondissement van *Noord-Braband* is *'s Hertogenbosch*, tevens de hoofdplaats der provincie, eene vesting met 22,000 inwoners, veel handel en fabrijken. Het fraaiste gebouw is de groote Roomsch-Katholijke kerk. De stad is beroemd door het beleg van 1629 en dat van 1794. In dit arrondissement ligt nog *Grave*, eene sterke vesting, op den linker Maasoever, met eene poort, welke om hare grootte en bouworde bezienswaardig is. De stad is beroemd door hare verdediging door de Franschen in 1674, en tegen de Franschen in 1794. Men telt er 3000 inwoners.

Voorts heeft men in dit arrondissement: *Heusden*, eene kleine stad, aan de Maas, met een sierlijk stadhuis en 2000 inwoners, en *Tilburg*, eene opene fabrijkstad, die 13,600 zielen telt. Nog treft men er aan de plattelandstad en vesting *Woudrichem*, aan de Merwede, bij de zamenvloeijing van Maas en Waal, benevens de aanzienlijke vlekken *Oss*, met saai- en wolweverijen, *Boxtel*, met damastfabrijken, waar het allerfijnste servetgoed geweven wordt, *Waalwijk*, in welks omtrek de zoogenaamde Langstraatsche schoenen vervaardigd worden, en *Boxmeer*, met aanzienlijke fabrijken. (*Woudrichem* telt, met de daartoe behoorende *Oudendijk*, 1400, *Oss* 1800, *Boxtel* 4000 *Waalwijk* 2600 en *Boxmeer* 1900 inwoners.)

In het arrondissement *Eindhoven* ligt de opene fabrijkstad *Eindhoven*, met 3000 inwoners, en het welvarende plattelandstadje *Helmond*, met een oud bezienswaardig kasteel en 4600 inwoners, die meest in de fabrijken hun bestaan vinden. Het aanzienlijke vlek *Geldrop*, welks

1600 inwoners aanzienlijke fabrijken en daaronder 25 lakenfabrijken hebben, behoort mede tot dit arrondissement, alsmede het schoone dorp *Gemert*, met 4400 inwoners, onder welke vele wevers, die in de fabrijken van Geldrop en Helmond werken.

Vier en twintigste Les.

Het arrondissement *Breda* heeft tot hoofdplaats *Breda*, eene sterke vesting aan de zamenvloeijing van de Mark met de Aa of Weerreis, met eene koninklijke militaire Akademie en eene bevolking van ongeveer 13,000 zielen. Vooral bezienswaardig is aldaar de tombe van Graaf Engelbert van Nassau, in de kerk der Hervormden. De stad is beroemd door de verrassing door middel van een turfschip in het jaar 1590. *Oosterhout*, eene stad, wier inwoners ongeveer 8000 in getal, meest van den landbouw, den graan- en lakenhandel leven, is mede in dit arrondissement gelegen. *Geertruidenberg* is eene vesting, die aan de Donge ligt en in 1833 weder aanmerkelijk versterkt is. De vesting *Willemstad* aan het Hollands-diep, is beroemd door de heldhaftige verdediging tegen de Franschen in 1793. *Bergen-op-Zoom* is mede eene sterke vesting, welke onder anderen in 1622 en 1747 is belegerd geweest. In dit arrondissement liggen nog de plattelandstad *Steenbergen*, met aanmerkelijke sluiswerken in de nabijheid, de fraaije vlekken *Rosendaal*, met schoone boomkweekerijen, *Oudenbosch*, met fraaije wandeldreven en houtgewas, *Zevenbergen*, waar veel meekrap geteeld wordt, en de voormalige vesting *Klundert*, aan de Keen, bekend door de heldhaftige verdediging tegen de Franschen in 1793. (Men heeft te *Geertruidenberg* ruim 1600, te *Willemstad* ongeveer 2000 en te *Bergen-op-Zoom* ruim 7400 inwoners. *Steenbergen* telt 5600, *Rosendaal* 5700, *Oudenbosch* 2670, *Zevenbergen* ruim 4500 en *Klundert* ongeveer 2500 zielen.)

Vijf en twintigste Les.

De provincie *Gelderland* grenst ten Noordwesten aan de Zuiderzee en ten Noorden aan de provincie

Overijssel. Ten Oosten en Zuidoosten heeft zij de Pruissische provincie Rijnland. Ten Zuiden wordt zij bepaald door de provinciën Limburg en Noord-Braband. Ten Westen ligt zij tegen de provinciën Zuid-Holland en Utrecht.

Gelderland heeft in de lengte eene uitgestrektheid van 23 uren. De breedte is op sommige plaatsen 13 uren. Men heeft er eene bevolking van ruim 362,000 zielen.

Deze provincie wordt bespoeld door den Rijn, met zijne takken, de Waal, de Lek; verder de Maas en den IJssel. Voorts heeft men er nog de Linge, de Berkel, de Grift, de Aa of Aha, de Schipbeek, en de Slink.

Men heeft in de provincie *Gelderland* ook eenige meertjes; als: het Uddelermeer, het Goedermeer, de Nagelpoel en het Wieldermeer.

De lucht is er doorgaans gematigd, zuiver en gezond. De grond is er meestal bergachtiger en daardoor ook drooger dan in bijna alle andere Nederlandsche provinciën. Hij bestaat voor een gedeelte uit goeden kleigrond. Ook heeft men er dorre zandduinen, bosschen, heidevelden en veengronden. De inwoners leven meestal van den landbouw; maar men heeft er ook vele fabrijken.

Gelderland wordt in vier arrondissementen verdeeld; zijnde: Arnhem, Nijmegen, Zutphen en Tiel.

Zes en twintigste Les.

De hoofdplaats van het eerste arrondissement, en tevens der provincie *Gelderland* is *Arnhem*, in een zeer bekoorlijk oord aan den Rijn, over welken hier eene schipbrug ligt. Men heeft er fraaije gebouwen, belangrijke fabrijken en ruim 16,000 inwoners. Nog liggen in dit arrondissement *Wageningen* aan den Rijn; *Nijkerk*, in welks omtrek veel tabak geteeld wordt; *Elburg*, aan de Zuiderzee, met twee door den Luitenant-Admiraal van Kinsbergen gestichte instituten; *Hattem*, aan den IJssel, welks inwoners meest van landbouw en veeteelt bestaan; *Harderwijk*, aan de Zuiderzee, met scheepvaart, visscherij en bokkingrookerij en het fraaije en volkrijke vlek *Barneveld*,

met veel bijenteelt, zoodat men er wel 5000 bijenkorven telt. (*Wageningen* telt 4200 inwoners. *Nijkerk* ruim 6600. *Elburg* 2300. *Hattem* ruim 2400. *Harderwijk* 5200 en *Barneveld* 5300 inwoners.)

De hoofdplaats van het tweede arrondissement is *Nijmegen*, de voornaamste en meest bevolkte stad van *Gelderland*, als tellende 19,000 inwoners. Zij ligt aan de Waal, over welke hier eene gierbrug ligt. Het is eene sterke vesting, die op onderscheidene hoogten gebouwd is. Men heeft binnen de stad twee fraaije wandelplaatsen, Kelfkensbosch en het Valkenhof, het laatste ter plaatse, waar voormaals een kasteel stond, door de Romeinen gebouwd, waarvan alleen nog een gedeelte van eenen heidenschen tempel aanwezig is. De inwoners leven meest van den handel en hebben ook eenige fabrijken. De stad is beroemd door den vrede, die er in 1678 gesloten werd. In dit arrondissement liggen ook de plattelandstadjes *Batenburg* aan de Maas, en *Huissen*, aan den Rijn, benevens het schoone en welvarende dorp *Bemmel*, in welks nabijheid het slot *Doornenburg* ligt, dat men voor het oudste van ons Vaderland houdt. (*Batenburg* telt 650, *Huissen* ruim 2900 en *Bemmel* ruim 3800 zielen.)

Zeven en twintigste Les.

Het derde arrondissement van de provincie *Gelderland* heeft tot hoofdplaats *Zutphen*, eene nette en welgebouwde stad. Zij ligt in eene schilderachtige landstreek, aan den IJssel, ter plaatse waar deze de Berkel opneemt. Deze stad, welke ruim 11,000 inwoners telt, is bekend door de wreedheid der Spanjaarden, in het jaar 1572. Men heeft er eene schipbrug over den IJssel en een fraai stadhuis. Vooral ook is de Groote of St. Walburgskerk bezienswaardig. De beroemde Componist Lodewijk van Beethoven is er geboren. Voorts heeft men in dit arrondissement de kleine steden *Lochem*, aan den Berkel en den Lochemschen berg; *Groenlo*, aan de Slink, welks inwoners eenen belangrijken handel in eijeren op Holland drijven; en *Doetinchem* aan den IJssel, met handel in

hout en eikenschors. De vesting *Doesborgh*, aan den IJssel, de geboorteplaats van den menschlievenden Luitenant-Admiraal Jan Hendrik van Kinsbergen, ligt mede in dit arrondissement. De inwoners vervaardigen den beroemden Doesborghschen mostaard. (Men telt te *Lochem* ruim 1900, te *Groenlo* 2300, te *Doetinchem* 1800 en te *Doesborgh* 3400 inwoners).

De stad *Tiel*, de hoofdplaats van het vierde arrondissement der provincie *Gelderland*, ligt aan den regter Waaloever. Het is eene der oudste steden van *Gelderland*, welks inwoners, 5200 in getal, meest van den handel bestaan. De onversaagde zeeman Lambert Hendriks, bijgenaamd *Mooi Lambert* en de kloekmoedige Diederik Vijgh, die, in het jaar 1585, zijne geboortestad tegen de Spanjaarden verdedigde, zijn te Tiel geboren. Tot dit arrondissement behoort ook *Zalt-Bommel*, eene ruime, luchtige stad, aan den linker Waaloever. De groote of St. Maartenskerk heeft drie gewelven, en een der fraaiste orgels van het rijk. Men telt er ongeveer 3700 inwoners, die eenen aanzienlijken handel drijven in aardappelen. *Zalt-Bommel* is de geboorteplaats van den Gelderschen Veldoverste Maarten van Rossum, wiens huis men er nog aanwijst. De nette plattelandstad *Culenborg*, aan de Lek, de geboorteplaats van den Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië Antonij van Diemen; het oude, aanzienlijke en fraaije dorp *Beusichem*, aan den Lekdijk, met eene vermaarde hengsten- en paardenmarkt, benevens de fraaije dorpen *Geldermalsen* en *Beest*, beide aan de Linge, het laatste met eene zeer prachtige Hervormde kerk, liggen mede in dit arrondissement. (*Culenborg* telt 4750, de gemeente *Beusichem* ongeveer 1300, *Geldermalsen* 1580 en *Beest* 1790 inwoners).

Acht en twintigste Les.

De provincie *Zuid-Holland* heeft ten Noorden de provincie Noord-Holland, ten Oosten de provinciën Utrecht en Gelderland. Ten Zuiden grenst zij aan Noord-Braband en Zeeland en ten Westen aan de Noordzee.

Zij heeft eene lengte van 15 uren op eene breedte van 9 uren gaans, en telt eene bevolking van ruim 541,000 inwoners.

De voornaamste rivieren van *Zuid-Holland* zijn: de Rijn, met zijne takken, de Lek, de Linge en de Merwede; voorts de Hollandsche IJssel, de Gouwe, de Rotte, de Schie, de Alblas en de Does.

Vroeger had men in *Zuid-Holland* vele meren, die thans bijna allen drooggemaakt zijn. Thans is men ook bezig het Haarlemmermeer, dat tusschen Zuid-Holland en Noord-Holland ligt, droog te maken. Het eenige nog bestaande meer van aanbelang in deze provincie is het Brasemermeer.

Het voornaamste kanaal in *Zuid-Holland* is het Kanaal van Voorne. Voorts heeft men er het Zederikkanaal, het Kanaal van Katwijk en het Steenenhoeks-kanaal.

De luchtgesteldheid is in *Zuid-Holland* veeltijds vochtig en koud. Dit wordt vooral veroorzaakt door de lage ligging en waterrijkheid van den grond. Wanneer men zich echter, vooral in zijne kleeding, in acht neemt, is het er niet ongezond. Zelfs treft men er niet zelden hoogbejaarde lieden aan.

De grond is er overal laag, vlak, effen en veelal veenachtig. Nergens treft men bergen aan. Wel zijn er duinen langs de Noordzee.

De hoofdbronnen van bestaan zijn akkerbouw, veeteelt, handel, zeevaart en visscherij. Ook heeft men er onderscheidene fabrijken.

Zuid-Holland wordt verdeeld in zes arrondissementen, als: 's Gravenhage, Leyden, Rotterdam, Dordrecht, Gorinchem en Brielle.

Negen en twintigste Les.

's Gravenhage, de hoofdplaats van het eerste arrondissement van *Zuid-Holland*, is tevens de hoofdstad van de provincie en de residentie des Konings. Men heeft er

prachtige paleizen en gebouwen, de lands geschutgieterij, onderscheidene bezienswaardige kerken en in de nabijheid een fraai bosch. Ook treft men er vele fabrijken aan, en telt er eene bevolking van 63,500 inwoners. Te *'s Gravenhage* zijn de Stadhouders, Prins Willem *de Tweede* en Prins Willem *de Derde*, alsmede de Koningen Willem *de Eerste* en Willem *de Tweede*, geboren. In dit arrondissement ligt ook de stad *Delft*, welks beide Hervormde kerken met de tomben van Willem *den Eersten*, Pieter Pietersz. Hein, Tromp, de Groot, van Leeuwenhoek enz. prijken. De dappere Frederik Hendrik, Prins *van Oranje*, en de geleerde Hugo de Groot zijn hier geboren. Ook heeft men er eene Koninklijke Academie ter opleiding van Burgerlijke Ingenieurs, zoo voor 's lands dienst als voor de nijverheid en van kweekelingen voor den handel, het stapelmagazijn der artillerie en even buiten de stad de constructiewinkel en wat daar verder toe behoort. Het getal inwoners beloopt 17,000. De boter, welke in dit arrondissement gemaakt wordt, is onder den naam van *Delftsche boter* beroemd. De aanzienlijke dorpen *Voorburg*, waar men belangrijke Romeinsche oudheden heeft opgegraven, en *Naaldwijk*, in welks nabijheid men druiven aankweekt, welke zelfs boven de buitenlandsche geschat worden, liggen mede in dit arrondissement. (*Voorburg* telt 2300, *Naaldwijk* 3350 inwoners.)

Het tweede arrondissement heeft tot hoofdplaats *Leyden*, de grootste stad der geheele provincie, aan den Rijn, ter plaatse waar deze de Vliet opneemt. Deze stad is beroemd door het beleg, hetwelk zij moest doorstaan in 1573 en 1574. Men telt er ruim 37,000 inwoners, heeft er lange en breede straten en grachten, eene hoogeschool, een ouderwetsch, maar deftig stadhuis, met fraaije schilderijen, een oud gebouw, de Burgt geheeten, en een invaliedenhuis. Onder de kerken zijn vele bezienswaardig, prijkende de St. Pieterskerk alleen met tien praalgraven. De Graven van Holland Willem *de Tweede*, die tevens Roomsch Koning was, en diens zoon Floris *de Vijfde*

zijn hier geboren. De Leydsche boter en kaas, die men in den omtrek wint, wordt zelfs buitenslands verzonden. In dit arrondissement ligt nog de kleine, nette stad en vesting *Woerden*, die ongelukkig vermaard is geworden door den moord en de plundering, aldaar in 1813 door de Franschen aangerigt en welks voormalig kasteel thans tot strafgevangenis dient; alsmede de fraaije dorpen *Alphen*, waar men eenige fabrijken heeft, *Bodegraven* en *Zwammerdam*, welke beide laatste eene treurige vermaardheid hebben door den moord, de plundering en brandstichting, die zij in 1672 van de Franschen ondergaan hebben. (*Woerden* telt 4100, *Alphen* 2800, *Bodegraven* 2500 en *Zwammerdam* 1200 inwoners.)

Dertigste Les

De koopstad *Rotterdam*, aan de Maas, met 78,000 inwoners, is de hoofdplaats van het derde arrondissement. Men heeft er een metalen standbeeld van den geleerden Rotterdammer Desiderius Erasmus en vele fabrijken. De groote of St. Laurenskerk prijkt met het prachtigste orgel van geheel Nederland en onderscheidene tomben.

De steden *Vlaardingen* en *Maassluis*, beiden aan de Maas, bestaan meest van de haringvisscherij. *Schiedam* heeft jeneverstokerijen, *Gouda*, aan den IJssel, is door zijne pijpenbakkerijen vermaard; terwijl het orgel en de geschilderde glazen in de groote kerk bezienswaardig zijn. Te *Schoonhoven*, aan de Lek, ligt de eerste Nederlander, die den aardbol in 1598 omzeilde, Olivier van Noordt, begraven. De voornaamste bron van bestaan van dit stadje is het vervaardigen van goud- en zilverwerken. *Delfshaven*, de geboorteplaats van den zeeheld Pieter Pietersz. Hein, heeft fabrijken en 31 branderijen. *Oudewater*, een plattelandstad, aan den IJssel, waar veel handel in kaas gedreven wordt, heeft eene treurige vermaardheid, door de bestorming, inneming en uitmoording door de Spanjaarden in 1575. (*Vlaardingen* telt 7200, *Maassluis* 4100, *Schiedam* 12,000, *Gouda*, 14,400, *Schoonhoven* ruim 2500, *Delfshaven* 3200 en *Oudewater* 2550 inwoners.)

Het vierde arrondissement van *Zuid-Holland* heeft tot hoofdplaats *Dordrecht*, aan de Merwede, de geboorteplaats van de gebroeders Cornelis en Joan de Witt, waar men in de groote kerk een' marmeren predikstoel en een monument, ter eere van den grooten zeeschilder, den Ridder Johannes Christianus Schotel, ziet. De inwoners, die er ongeveer 21,000 in getal zijn, leven meest van den handel en de fabrijken. Tot dit arrondissement behoort mede het belangrijke dorp *Oud-Beijerland*, met kersenboomgaarden en 3550 inwoners.

In het vijfde arrondissement heeft men *Gorinchem*, eene sterke vesting, met bezienswaardige schutsluizen. Zij ligt ter plaatse, waar de Linge in de Merwede valt. De inwoners, 8200 in getal, bestaan meest door den handel in koren, aardappelen, hennep, zuivel en de vischvangst. Ook heeft men er eene buitengewoon drukke weekmarkt. Jan van der Heyden, de uitvinder van de slangbrandspuiten en stads-lantaarnen, zoo als men die voor de uitvinding en aanwending der reverbères te Amsterdam bezigden, is er geboren. De plattelandstadjes *Vianen*, aan de Lek, met eene groote fraaije Hervormde kerk, welke met de prachtige tombe van Jonkheer Reinoud van Brederodé prijkt; *Leerdam*, aan de Linge, met fabrijken; *Asperen*, met twee beroemde paardenmarkten, en *Heukelum*, in welks nabijheid, in 1809 en 1810 de zware Zuider-Lingedijk aangelegd is, behooren mede tot dit arrondissement. (*Vianen* telt 2450, *Leerdam* ongeveer 2700, *Asperen* ruim 1100 en *Heukelum* 500 inwoners.)

De hoofdplaats van het zesde arrondissement is *Brielle*; eene sterke stad, met 9500 inwoners. De haven is er van zeer goede sluizen, waakdeuren en eenen duiker voorzien. Onder de inwoners zijn vele loodsen en zeelieden. De stad is beroemd door het innemen door de Watergeuzen op den eersten April 1572, en door het afwerpen van het Fransche juk in 1813. Tot dit arrondissement behoort mede de vesting *Hellevoetsluis*, aan het Haringvliet, met eene haven, een droog dok, eene scheepstimmerwerf, een maga-

zijn en 2300 inwoners. Het plattelandstadje *Goedereede*, op welks zeer hoogen kerktoren een kunstlicht, ter dienste der zeevarenden, geplaatst is, telt ongeveer 1100 inwoners.

Een en dertigste Les.

De provincie *Noord-Holland* grenst ten Westen en Noorden aan de Noordzee, ten Oosten heeft zij de Zuiderzee en de provincie Utrecht. Ten Zuiden wordt zij door de provinciën Utrecht en Zuid-Holland bepaald.

Zij heeft in de lengte eene uitgestrektheid van 15 uren gaans. De breedte wordt in het Zuiden op 9 uren berekend. Op andere plaatsen is zij lang zoo breed niet. Zelfs vindt men eene plaats, waar deze provincie niet meer dan 1 uur breed is. De bevolking beloopt ruim 443,000 inwoners.

Men heeft er de volgende rivieren: de Vecht, den Amstel, de Zaan, het Spaarne, het Gein en de Diem. Ook in *Noord-Holland* zijn de meeste meren drooggemaakt. Men heeft er thans nog het IJ, het Wijkermeer, het Naardermeer, het Horstermeer, het Legmeer, en het Langemeer.

In deze provincie heeft men het zeer belangrijke Noord-Hollandsche kanaal, dat van het IJ, geheel *Noord-Holland* door, naar den Helder loopt en in de jaren 1819 tot 1825 gegraven is. De luchtgesteldheid is in deze provincie doorgaans vochtig, veel beneveld en ongestadig. Ongezond is het er echter niet, ten minste niet voor de inboorlingen, zelfs vindt men er vele bejaarde lieden.

De grond is er overal laag, vlak en effen. Behalve de duinen langs de Noordzee heeft men er noch bergen noch heuvelen. De grond is meest geschikt tot weiland. De voornaamste middelen van bestaan der Noord-Hollanders zijn handel, zeevaart, visscherij, veeteelt en akkerbouw. Men vindt er vele fabrijken en er wordt veel kaas gemaakt, die allerwege als uitmuntend bekend staat.

Noord-Holland wordt verdeeld in vier arrondissementen, als Amsterdam, Alkmaar, Hoorn en Haarlem.

Twee en Dertigste Les.

De hoofdplaats van het eerste arrondissement van *Noord-Holland* is *Amsterdam*, aan den Amstel en het IJ, dat

tevens de hoofdstad van het geheele rijk is. Bezienswaardig zijn aldaar de beide dokken, het Koninklijke paleis, het Museum van schilderijen, de praalgraven van DE RUITER, VAN GALEN, HEEMSKERK, VAN SPEYK, welke laatste ook hier geboren en in het Burgerweeshuis opgevoed is, en het marmeren beeld met deszelfs attributen van den Admiraal van KINSBERGEN. Onder de vele andere beroemde inboorlingen van Amsterdam verdient vooral melding Nederlands hoofddichter WILLEM BILDERDIJK. Voorts heeft men te Amsterdam het Koninklijke Nederlandsche Instituut tot onderwijs voor blinde kinderen en ruim 211,000 inwoners. *Weesp*, aan de Vecht, had vroeger vele jeneverstokerijen. Te *Muiden*, een stadje aan den uitloop van de Vecht in de Zuiderzee, is het slot merkwaardig als gevangenis van Graaf FLORIS *den Vijfden*, die, in 1296, niet ver van daar jammerlijk vermoord werd. Ook heeft de vermaarde dichter en geschiedschrijver PIETER CORNELISZ. HOOFT er een groot gedeelte zijns levens doorgebragt. *Naarden*, eene sterke vesting, aan de Zuiderzee, is bekend door den moord, dien de Spanjaarden er in het jaar 1572 aangerigt hebben. *Hilversum*, een groot dorp met fabrijken en *'s Graveland*, een fraai dorp met overheerlijke buitenplaatsen en beroemde linnen-bleekerijen, liggen mede in dit arrondissement. (Te *Weesp* heeft men 2950, te *Muiden* 1680, te *Naarden* ongeveer 2600, te *Hilversum* 5000 en te *'s Graveland* 1200 inwoners.)

Het tweede arrondissement heeft tot hoofdstad *Alkmaar*, aan het Groot-Noordhollandsche-kanaal, welks inwoners, 9800 in getal, veel handel in graan, boter en kaas drijven. De stad is vermaard door het beleg, dat zij, in het jaar 1573, van de Spanjaarden moest doorstaan. In dit arrondissement ligt ook het dorp *Egmond-aan-Zee*, waar men eene vuurbaak heeft, Jan van Speyks toren geheeten, en het thans zoo bloeijend vlek *den Helder*, met belangrijke vestingwerken. Ook behooren tot het arrondissement *Alkmaar* de eilanden *Texel* en *Wieringen*. (De bevolking van *Egmond-aan-Zee* beloopt 1300, die van *den Helder* 9100 zielen. *Texel* telt 4900, *Wieringen* 1500 bewoners.)

Drie en dertigste Les.

Hoorn, eene ruim gebouwde stad, aan de Zuiderzee, de geboorteplaats van Jan Pietersz Koen, den grondlegger van de stad Batavia, is de hoofdplaats van het derde arrondissement der provincie Noord-Holland. In die stad werd in 1416 het eerste haringnet gebreid, en thans is er een bedelaarsgesticht gevestigd. De inwoners, 8700 in getal, drijven grooten handel in kaas. De inwoners van *Enkhuizen*, dat aan de Zuiderzee ligt, en tusschen de jaren 1730 en 1830 voor het grootste gedeelte als onbewoond werd afgebroken, vinden meest hun bestaan in de groote en de kleine visscherij. Deze stad mag zich beroemen de eerste stad in Noord-Holland te zijn geweest, wier moedige burgers zich in 1572 aan het Spaansche juk onttrokken. Ook is de beroemde Beestenschilder Paulus Potter hier geboren. Te *Medemblik*, waar het Koninklijke Instituut voor de Marine gevestigd is, en te *Purmerende*, generen de inwoners zich meest met de melkerij en het kaasmaken. De stad *Edam* heeft handel in hout en bezit scheepstimmerwerven. Ook is zij door de aldaar gemaakt wordende kaas beroemd. *Monnickendam*, aan de Zuiderzee, is eene opene stad, in wier Hervormde kerk men een gedenkteeken voor den edelen Jan Nieuwenhuizen, den stichter der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, ziet. Tot dit arrondissement behooren nog het om zijne zindelijkheid beroemde dorp *Broek-in-Waterland*, de aanzienlijke droogmakerij *de Beemster*, waar veel kaas gemaakt wordt, de eilanden *Ter-Schelling* en *Marken*. (De bevolking van *Enkhuizen* beloopt 5000, die van *Medemblik* 2900, die van *Purmerende* 3400, die van *Edam* 4000, die van *Monnickendam* 2500 zielen. *Broek-in-Waterland*, telt 1400, *de Beemster* 3000, *Ter-Schelling* 2500 en *Marken* 730 bewoners.)

Het vierde arrondissement heeft tot hoofdplaats *Haarlem*, aan het Spaarne. Deze fraai gebouwde stad is vooral beroemd door de uitvinding der boekdrukkunst door Laurens Janszoon Koster, vermoedelijk tusschen 1420 en 1425, en

door het Spaansche beleg van 1573. Men heeft er vele bloemkweekerijen, waar vooral hyacinten en tulpen worden aangekweekt, en telt er 24,000 inwoners. Zij heeft fraaije wallen en een schoon bosch, het Haarlemmerhout genaamd, met een paviljoen. Vooral bezienswaardig is er de Groote- of St. Bavo'skerk, de grootste van de geheele provincie, met een, bij vreemdelingen en inlanders beroemd, fraai orgel. Ook is er eene Landskweekschool voor schoolonderwijzers gevestigd en er bestaan onderscheidene geleerde genootschappen, waaronder die van Teyler en de Maatschappij van Nederlandsche Nijverheid. In dit arrondissement ligt ook de stad *Zaandam*, waar men meer dan 200 windmolens heeft, en ruim 11,100 zielen telt. Merkwaardig is aldaar het huisje, in 1697, bewoond door Peter *den Eersten*, Keizer *van Rusland*, toen hij hier den scheepsbouw leerde. Het groote en schoone vlek *Beverwijk*, welks omstreken de zoo smakelijke Wijker kersen, bessen en peulen opleveren, en het aanzienlijke dorp *Wormerveer*, aan de Zaan, met onderscheidene fabrijken, waaronder 17 oliemolens, behooren mede tot het arrondissement Haarlem. (*Beverwijk* telt ruim 2280 en *Wormerveer* 2800 zielen.)

Vier en dertigste Les.

De provincie *Zeeland* paalt ten Noorden aan de provincie Zuid-Holland, ten Oosten aan Noord-Braband, ten Zuiden aan de Belgische provincie Oost-Vlaanderen en West-Vlaanderen, en ten Westen aan de Noordzee. Zij is ongeveer 11 uren lang, en nagenoeg even zoo breed. Deze provincie telt eene bevolking van 154,000 zielen.

Bijna de eenige rivier, welke *Zeeland* bespoelt is de Schelde, met hare takken: het Kreekerak, de Eendragt, het Sloe, het Veersche-Gat, de Zandkreek, het Keeten, de Zijpe, het Slaak, het Hellegat, de Braakman, de Eede en het Zwin. Ten Noorden wordt zij door de Grevelingen of Bieningen en het Kreekerak van Zuid-Holland gescheiden. Door deze onderscheidene wateren worden de Zeeuwsche eilanden omgeven.

Zij zijn zeven in getal; als: Walcheren, Zuid-Beveland met Wolfaarsdijk, Noord-Beveland, Tholen, Schouwen, Duiveland en St. Philipsland.

De kanalen en vaarten in dit gewest zijn: het Kanaal van Neuzen, het Zijkanaal van Axel, de Nieuwe Haven van Middelburg, de Haven van Goes, de Vaart van Sluis naar Brugge en de Haven van Zierikzee.

De luchtgesteldheid van *Zeeland* is meer vochtig dan droog, en aan eene gestadige verandering van warmte en koude onderworpen.

De grond is met weinig uitzondering vlak en effen. Men heeft er echter nog enkele hoogten, Vloed- of Vliedbergen genoemd. Hij bestaat meerendeels uit goede, vette kleiaarde, die zeer vruchtbaar is. De inwoners bestaan meest van den landbouw, hoewel men er ook eenige fabrijken heeft. Men legt er zich ook bijzonder op de veredeling van verschillende natuurvoortbrengselen toe.

De provincie *Zeeland* wordt verdeeld in drie arrondissementen, als: Middelburg, Goes en Zierikzee.

Vijf en dertigste Les.

De hoofdplaats van het eerste arrondissement van *Zeeland* is *Middelburg*, tevens de hoofdstad der provincie. Het is eene groote stad in het midden van Walcheren gelegen. Zij heeft eene lange haven, een fraai stadhuis en in de Nieuwekerk de tombe van de Zeehelden Jan en Cornelis Evertsen. De inwoners, 15,800 in getal, vinden hun bestaan in den handel, scheepvaart en fabrijken. De vesting *Vere* of *Veere* is de geboorteplaats van de menschlievende loodsen Frans en Matthijs Naerebout en van de beroemde Maria van Reigersbergen, huisvrouw van Hugo de Groot. *Vlissingen*, eene vesting aan den mond der Wester-Schelde, heeft twee havens, eene constructiewerf, een takelmagazijn, een bomvrij arsenaal en meer andere militaire gebouwen. In 1841 is er een standbeeld opgerigt, voor den nooit volprezen Michiel Adriaansz. de Ruiter, die er ook geboren is. Almede zagen er de gebroeders Evertsen en nog andere zeehelden het eerste levenslicht. *Sluis* is eene oude stad aan het Zwin, met eenen hoogen opmerkenswaardigen toren. In dit arrondissement liggen nog de plattelandsteden *Aardenburg*, beroemd wegens hare verdediging tegen de Franschen in 1672, en *Oostburg*, dat zich eenen naam gemaakt heeft, door het afslaan van de aanvallen der Belgen den 22 en 31 October 1830; benevens de dorpen *Breskens*, dat door forten omgeven is, en *West-Kapelle*, met een prachtig kunstlicht ten dienste der zeevarenden. (*Vere* telt ongeveer 1100, *Vlissingen* nagenoeg 9000, *Sluis* ruim 1500, *Aardenburg* 1500, *Oostburg* 1450 en *West-Kapelle* 1900 inwoners.)

Zes en dertigste Les.

Het tweede arrondissement heeft tot hoofdplaats *Goes*, eene welvarende stad, op het eiland Zuid-Beveland, met eenige fabrijken en 5400 inwoners. De bekwame Dichter Johannes Antonides van der Goes is er geboren. De kleine opene stad *Axel*, de vesting *Neuzen* aan den mond van het kanaal van dien naam, en de fraaije en door scheepvaart levendige plattelandstad *Sas van Gent* liggen mede in dit arrondissement. *Hulst*, eene voormaals sterke vesting, heeft eene oude en aanzienlijke kruiskerk, welke door eenen dikken muur in tweeën gescheiden en gedeeltelijk bij de Hervormden, gedeeltelijk bij de Roomsch-Katholijken in gebruik is. De sierlijke toren is van een klokkenspel voorzien. (De bevolking van *Axel* beloopt 2250, die van *Neuzen* 2500, die van *Sas van Gent* 960 en die van *Hulst* ruim 2300 zielen.)

Zierikzee, de hoofdplaats van het derde arrondissement van Zeeland, ligt op het eiland Schouwen aan het Dijkwater. Het is eene der oudste steden van Zeeland. Zij heeft door eene haven, die ruim een half uur lang is, gemeenschap met de Ooster-Schelde. De inwoners, 6900 in getal, vinden hun bestaan door den landbouw, den handel en de fabrijken. Voorts ligt nog in dat arrondissement *Brouwershaven*, met eene bevolking van 1100

inwoners. In 1839 is aldaar een standbeeld opgerigt, ter nagedachtenis van den beroemden staatsman en dichter Jacob Cats, die er geboren is. De stad *Tholen*, aan de Eendragt, is door welbeplante buitensingels omringd. Men heeft er eene goede haven, eene bezienswaardige Hervormde kerk en 2400 inwoners. Men treft in dit arrondissement nog het aanzienlijke dorp *Haamstede* aan, met 790 inwoners, en in de nabijheid eenen nieuwen, prachtigen kunstlichttoren, den fraaisten van het rijk.

Zeven en dertigste Les.

De provincie *Utrecht* grenst ten Noord-westen aan de provincie Noord-Holland, ten Noorden heeft het de provincie Noord-Holland en de Zuiderzee. Ten Oosten ligt de provincie Gelderland. Ten Zuiden paalt het weder aan de provinciën Gelderland en Zuid-Holland en ten W. aan de provincie Zuid-Holland.

Zij heeft in de lengte eene uitgestrektheid van 14 uren gaans. De breedte wordt op 7 uren gerekend. De bevolking beloopt ongeveer 148,000 zielen. De voornaamste rivieren van *Utrecht* zijn: de Rijn, de Vecht, de Lek, de Hollandsche-Yssel, de Amstel, de Eem, de Greb, de Aa of Ade en de Kromme-Mijdrecht. Het eenige meer, dat men in deze provincie aantreft, is het Abcoudermeer, waarin men veel visch vangt; ook heeft men er nog eenige veenplassen. De kanalen en vaarten zijn: de Vaartsche-Rijn, de Vaart van Nieuwersluis, de Bijleveld en de Biltsche-en-Zeystergrift.

De luchtgesteldheid in de provincie *Utrecht* is droog en zuiver en wordt ongemeen om hare gezondheid geroemd. De grond is er doorgaans vlak. In het Oosten vindt men eene rij heuvelen, welke ruim 7 uren lang is en in het Westen lage wei- en veenlanden. De inwoners leggen zich meest op den landbouw, de tabaks- en veeteelt toe. Ook wordt er veel zoetemelksche kaas gemaakt en heeft men er onderscheidene fabrijken.

Utrecht wordt verdeeld in twee arrondissementen, als: Utrecht en Amersfoort.

Acht en dertigste Les.

De hoofdstad der provincie *Utrecht* is de oude stad *Utrecht*, welke tevens de hoofdplaats van het eerste arrondissement is. Zij ligt ter plaatse, waar de Kromme-Rijn zich in tweeën splitst, en welks armen de namen van Ouden-Rijn en Vecht aannemen. Men heeft in deze stad eene hoogeschool, het groote militaire hospitaal en eene militaire geneeskundige school. Even buiten de stad is de veeartsenijschool gevestigd. Vele der inwoners, ruim 48,000 in getal, bestaan door de fabrijken, welke hier zeer belangrijk zijn. Paus Adriaan *de Zesde* is hier geboren. De steden *IJsselstein* en *Montfoort*, de eerste met ongeveer 3300, de laatste met ruim 1750 zielen, beiden aan den IJssel, liggen mede in het eerste arrondissement. Nog treft men er aan de overschoone, door prachtige buitenplaatsen en heerlijke wandeldreven omringde, aan de Vecht gelegene, dorpen *Maarssen*, *Breukelen* en *Loenen*. (Te *Maarssen* telt men 1750, te *Breukelen* 1600 en te *Loenen* ruim 1200 inwoners.)

Het tweede arrondissement heeft tot hoofdplaats *Amersfoort*, aan de Eem. De inwoners, die men er 13,000 telt, handelen veel in granen, tabak en bokking. Ook heeft men er onderscheidene fabrijken. In dit arrondissement treft men mede aan de steden *Rhenen* en *Wijk-bij-Duurstede*, de oudste der provincie *Utrecht*, aan den Rijn. In het dorp *Zeyst* heeft men het algemeen beroemde broeder- en zusterhuis der Hernhutters. Onder *Baarn* ligt het prachtige koninklijke lustslot Soestdijk. (*Rhenen* heeft eene bevolking van 3,000, *Wijk-bij-Duurstede* van 2400, *Zeyst* van ruim 3,000 en *Baarn* van 1880 zielen.)

Negen en dertigste Les.

De provincie *Friesland*, wordt ten Noorden door de Noordzee bespoeld. Zij grenst ten Oosten aan de Lauwerzee en de provinciën Groningen en Drenthe. Ten Zuidoosten ligt zij tegen de provinciën Drenthe en Overijssel. Ten Zuiden en Westen heeft zij de Zuiderzee.

Zij is veertien uren lang en dertien uren breed. Men telt er 235,000 zielen. De voornaamste rivieren in de provincie *Friesland* zijn: de Lauwers, de Boorn, de Kuinder en de Linde. Men heeft er een aantal meren. De aanmerkelijkste zijn: het Slootermeer, het Sneekermeer, het Bergumermeer, het Tjeukemeer, het Makkumermeer, het Flicussermeer, het Heegermeer enz.

De luchtgesteldheid van *Friesland* is over het geheel gezond. Aan de kusten is zij echter koud en veranderlijk, en in de lage streken vochtig. In de hoogere zand- en woudstreken is zij veel zachter.

Men vindt er schoone weilanden en vruchtbare bouwlanden. Ook heeft men er heidevelden, houtgewassen en bosschen. De voornaamste middelen van bestaan in Friesland zijn landbouw, handel, veeteelt en visscherij.

Men heeft in Friesland drie arrondissementen als: Leeuwarden, Heerenveen en Sneek.

Veertigste Les.

Het eerste arrondissement van *Friesland* heeft tot hoofdplaats *Leeuwarden*, dat tevens de hoofdstad der provincie is. De inwoners, die er 23,400 in getal zijn, vinden hun bestaan in handel en fabrijken. Voorts heeft men er, onder anderen, een fraai stadhuis, eene in 1827 gestichte nieuwe kazerne, bestemd tot huisvesting van meer dan 1000 man, en een uitmuntend orgel in de groote of Jacobijnerkerk.

In dit arrondissement liggen nog de steden *Dockum*, aan de Ee, met handel; *Harlingen*, aan de Zuiderzee, met eene goede haven, scheepvaart en fabrijken, en *Franeker*, met handel in granen. In deze laatste stad zijn onderscheidene geleerde mannen geboren. Mede behooren tot het eerste arrondissement der provincie Friesland de eilanden Ameland en Schiermonnikoog. Voorts heeft men er de dorpen *Britsum*, waar de beroemde vestingbouwkundige Menno Baron van Coehoorn het licht zag; *Boxum*, bekend wegens het heldhaftige gedrag van den Vaandrig Otto Glant, in het gevecht, dat den 15

Januarij 1586, te dezer plaatse geleverd werd; *Holwerd*, de geboorteplaats van den dapperen Luitenant-Generaal Hans Willem van Aylva, en *Engwierum*, met een beroemd sluiswerk in de nabijheid. (Men telt te *Dockum* 3800, te *Franeker* 5100, te *Ameland* ruim 1900, te *Schiermonnikoog* 860, te *Britsum* 320, te *Boxum* 220, te *Holwerd* 1700 en te *Engwierum* 760 inwoners.)

Het vlek *Heerenveen* is de hoofdplaats van het tweede arrondissement. Het is eene uitgestrekte en fraai bebouwde plaats. In dit arrondissement liggen ook de belangrijke vlekken *Dragten*, met eenige fabrijken en verschillende molens en *Gorredijk*, de geboorteplaats van den Godgeleerden Jodocus Heringa Elizaz., met belangrijke week en jaarmarkten en veel handel, en het fraaije dorp *Joure*, de geboorteplaats van den Godgeleerde Elias Annes Borger. (*Heerenveen* telt 4000, *Dragten* 4500, *Gorredijk* 1700 en *Joure* 2400 inwoners.)

De hoofdplaats van het derde arrondissement is de stad *Sneek*, met 7200 inwoners, waar men de grootste boter- en kaasmarkt van de provincie *Friesland* heeft. In de nabijheid van *Sneek* ligt het nette, opene stadje *Vlst*, aan de Geeuw, dat 1250 zielen telt. Nog heeft men in dit arrondissement *Bolsward*, met eene welbezochte boter- en kaasmarkt en handel in Vriesche saaijet; *Slooten*, een net stadje aan de Ee, en *Hindeloopen*, eene opene stad, met eene zeehaven. Niet ver van *Hindeloopen* ligt het dorp *Molkwerum*, dat om zijne zonderlinge bouworde den *Vrieschen doolhof* genoemd wordt. *Workum*, eene opene stad aan de Wymers, en *Stavoren*, de oudste en meest vervallene stad van *Friesland*, liggen mede in dit arrondissement. Nog treft men er aan, het vlek *Makkum*, aan de Zuiderzee, met fabrijken, en het dorp *de Lemmer*, met eene ruime haven en veel doortogt. (De bevolking van *Bolsward* is 4200, van *Slooten* 860, van *Hindeloopen* 1200 en van *Molkwerum* 280 zielen. *Workum* telt 3200, *Stavoren* 530, *Makkum* ruim 1850 en *de Lemmer* ruim 2300 inwoners.)

Een en veertigste Les.

De provincie *Overijssel* ligt ten Noorden tegen de provincie Vriesland. Ten Noordoosten grenst zij aan Drenthe. Ten Oosten paalt zij aan het koningrijk Hanover en de Pruissische provincie Rijnland. Ten Zuiden en Zuidwesten ligt de provincie Gelderland. Ten westen wordt zij door de Zuiderzee bespoeld.

De grootste lengte van *Overijssel* is 20 uren en de grootste breedte 12 uren. Er zijn echter plaatsen, waar deze provincie niet meer dan 2 uren breed is. Men telt er ongeveer 205,000 inwoners.

De voornaamste rivieren in *Overijssel* zijn: de IJssel, de Schipbeek, de Linde, de Vecht, het Zwarte water, de Dinkel, de Regge, de Almelosche Aa, de Vriesche Aa, de Reest, ende Steenwijker Aa.

De aanmerkelijkste kanalen zijn: de Willemsvaart, de Dedemsvaart, de Nieuwe of Binnen-Vecht, en het Twikkelsche-kanaal.

De luchtgesteldheid is in *Overijssel* zeer verschillende. Op vele plaatsen is zij vrij vochtig, doch niet ongezond. In het zuidoosten is de lucht fijn en droog.

De grond bestaat meest uit zand en veen, en bevat zeer goede bouw-en weilanden. Vele inwoners leven van den fabrijkarbeid.

Overijssel wordt in drie arrondissementen verdeeld, zijnde Zwolle, Deventer en Almelo.

Twee en veertigste Les.

De hoofdstad van de provincie *Overijssel* en tevens de hoofdplaats van het eerste arrondissement is *Zwolle*, aan het Zwarte water, de geboorteplaats van den beroemden, gevoelvollen Dichter Rhijnvis Feith. De inwoners, bijkans 17,000 in getal, vinden in den handel en eenige fabrijken hun bestaan. De Groote of St. Michielskerk heeft eenen fraaijen predikstoel en een prachtig orgel, welks steenen wenteltrap als een kunststuk beschouwd wordt. In dit arrondissement ligt ook de stad *Kampen*, met eene merkwaardige lange brug over den IJssel. Bezienswaardig is het fraaije stadhuis en de Boven- of St. Nicolaaskerk, welke voor een meesterstuk van bouwkunde gehouden wordt. Men telt er ruim 9000 inwoners. Het eiland *Schokland*, in de Zuiderzee, met eenen vuurtoren en 700 inwoners, die meest in de vischvangst hun bestaan vinden, behoort mede tot dit arrondissement. De plattelandstad *Hasselt*, met eene brug over het Zwartewater en eene kapitale sluis, is in de geschiedenis bekend, door het beleg van 1572. De oude plattelandstad en vesting *Steenwijk* heeft in 1522, 1581 en 1592 belegeringen doorgestaan. Van het welvarende vlek *Blokzijl* hebben de inwoners zich in 1672, door hunne dapperheid bij het verdrijven der Munsterschen, beroemd gemaakt. In de open stad *Vollenhoven*, aan de Zuiderzee, heeft men eene calicots fabrijk en eene katoenweverij, welke aan vele arme huisgezinnen brood verschaft. Het fraaije en welvarende vlek *Zwartsluis*, aan het Zwartewater, drijft belangrijke handel in turf. De kleine plattelandstad *Genemuiden*, aan den mond van het Zwartewater, heeft scheepstimmerwerven. (De bevolking van *Hasselt* beloopt ongeveer 1900, die van *Steenwijk* 3300, die van *Blokzijl* 1670, die van *Vollenhoven* ruim 1300, die van *Zwartsluis*, 3650 en die van *Genemuiden* ruim 1700 zielen.)

Het tweede arrondissement heeft tot hoofdplaats *Deventer*, aan den IJssel, waarover hier eene schipbrug ligt. De inwoners, die ruim 14,000 in getal zijn, vinden meest hun bestaan in den handel en in fabrijken. Er is een Athenæum en de grootste kerk der provincie. Nog liggen in dit arrondissement de plattelandsteden *Gramsbergen*, *Goor*, met calicotfabrijken, linnen- en pellenweverijen, en *Rijssen*, met meer dan 50 steenbakkerijen; alsmede de dorpen *Wijhe*, waar men uitmuntende boomgaarden heeft, en welks kerk met praalgraven prijkt, en *Markelo*, met veel keigroeven. (*Gramsbergen* heeft 1650, *Goor* 1630, *Rijssen* 2700, *Wijhe* ruim 3400 en *Markelo* 3300 inwoners.)

In de plattelandsteden *Almelo*, de hoofdplaats van het derde arrondissement der provincie *Overijssel*, *Delden*, *Enschedé*, *Oldenzaal* en *Ootmarsum* zijn, even als in de in dit arrondissement gelegene dorpen, onderscheidene fabrijken gevestigd. (Te *Almelo* telt men ongeveer 3200, te *Delden* 1500, te *Enschedé* ruim 3750, te *Oldenzaal* ruim 2950 en te *Ootmarsum* ruim 1470 inwoners.)

Drie en veertigste Les.

De provincie *Groningen* grenst ten Noorden aan de Wadden, ten Noordoosten aan den Dollart en aan den mond der Eems. Ten Zuidoosten ligt het koningrijk Hanover, ten Zuiden de provincie Drenthe en ten Westen de provincie Vriesland.

De grootste lengte van *Groningen* zal 15 uren, de grootste breedte 11 uren gaans bedragen. Op sommige plaatsen beslaat deze breedte evenwel slechts 5 uren. Deze provincie heeft eene bevolking van ruim 182,000 inwoners. De aanmerkelijkste rivieren, welke haar doorloopen, zijn: de Hunse, de Westerwoldsche-Aa, en de Aa of het Hoornsche-diep.

Men heeft in de provincie *Groningen* eene menigte kanalen en vaarten. De voornaamste zijn het Damsterdiep, het Hoendiep, het Boterdiep, het Aduaderdiep, het Slochterdiep, het Schuitendiep het Termunterzijldiep, en het Stadskanaal.

Ook zijn in deze provincie eenige meren, als: het Leekstermeer, het Zuidlaardermeer, het Foxholstermeer, het Schildmeer en het Hoeksmeer.

Door de nabijheid van de zee en de laagte van den grond is de lucht in de provincie Groningen veeltijds vochtig en veranderlijk. Voor de inwoners zelven is het er niet ongezond, mits zij eene matige leefwijze aannemen. De vreemdeling dient er zich vooral, des morgens en des avonds, tegen de koude behoorlijk te dekken.

De grond dezer provincie is algemeen vlak, en voor een gedeelte laag. Men heeft er heerlijke bouwlanden.

De hoofdbronnen van bestaan voor de inwoners zijn het turfgraven, de landbouw, veehoederij, scheepvaart en handel. Men heeft er vele en groote scheepstimmerwerven, alsmede eenige fabrijken.

Vier en veertigste Les.

De provincie *Groningen* is in de arrondissementen Groningen, Appingedam en Winschoten verdeeld.

De hoofdplaats van het eerste arrondissement en tevens de hoofdstad der provincie is de vesting *Groningen*, welks Groote markt het grootste marktveld van ons koningrijk is. De inwoners, die er ruim 33,000 beloopen, drijven eenen niet onaanzienlijken handel, vooral in granen. Men heeft er eene hoogeschool, een instituut voor doofstommen, een fraai stadhuis en bezienswaardige kerken. *Groningen* is in de geschiedenis vermaard door het beleg, dat het in 1672 van de Munsterschen heeft moeten doorstaan.

Het tweede arrondissement heeft tot hoofdplaats het aanzienlijke vlek *Winschoten*, welks inwoners, 3500 in getal, hoofdzakelijk door den handel en het fabrijkwezen hun bestaan vinden. In dit arrondissement ligt ook het gehucht *Heiligerlee*, alwaar, in 1826, een gedenkteeken is opgerigt, ter eere van Graaf Adolf van Nassau, die aldaar den 22 Mei 1568 gesneuveld is; almede de veenkolonie *Pekel-Aa*, met scheepvaart en fabrijken, en de schans *Bourtange*, vermaard in de geschiedenis door de dappere verdediging van den Bombardier de Jonge, tegen de Spanjaarden, in 1593, en van den Kapitein Prot, tegen de Munsterschen, in 1672. (*Heiligerlee* telt 330, *Pekel-Aa* 7700 en *Bourtange* 300 inwoners.)

Het volkrijke vlek *Appingedam*, is de hoofdplaats van het derde arrondissement. Men heeft er vier beroemde jaarlijksche paardenmarkten. In dit arrondissement liggen ook de vesting *Delfzijl*, aan den mond van de Eems, bekend door het beleg van 1813 en 1814, en *Onderdendam*, een aanzienlijk, ongemeen levendig en gunstig

gelegen gehucht, hetwelk men thans als een nieuw dorp kan beschouwen. (*Appingedam* heeft, met de onderhoorigheden eene bevolking van 3200, *Delfzijl* van 4200 inwoners.)

Vijf en veertigste Les.

De provincie *Drenthe* grenst ten Noorden en ten Noordoosten aan de provincie Groningen, ten Oosten en Zuidoosten paalt zij aan het Koningrijk Hanover, ten Zuiden en Zuidwesten ligt de provincie Overijssel, ten Westen de provincie Vriesland.

De grootste lengte wordt op 15 uren, en de grootste breedte op 13 uren gerekend. Men heeft in de provincie *Drenthe* eene bevolking van ongeveer 78,000 inwoners.

De voornaamste rivieren zijn: de Hunse, het Hoornsche diep, de Havelter-Aa, de Wold-Aa, de Mussel-Aa, het Roonderdiep, de Reest en het Schoonebekerdiep.

De voornaamste vaarten zijn: de Smildervaart, de Hoogeveenschevaart, de Beilervaart en de Norgervaart. Ook heeft deze provincie eenige meren, als: het Zuidlaardermeer, het Zuttenmeer, het Bergermeer en het Zwartemeer.

De lucht is er droog en gezond, maar op sommige plaatsen zeer fijn, waardoor er velen aan de tering sterven, misschien nergens in ons Vaderland meer. De grond is er over het algemeen hoog en zandig, vooral in het midden, van waar de provincie naar alle kanten eene zeer aanmerkelijke afhelling heeft. Men heeft er verbazend groote heidevelden en veenvlakten, zoo als: het Eldersveld, het Dieverderveld en meer andere. Ook treft men hier en daar heuvelen aan, zoo als: den Havelterberg, den Bisschopsberg, enz.

In de provincie *Drenthe* vindt men Hunnebedden of grafplaatsen van de oude bewoners dezer landen. In deze provincie liggen, even als in *Overijssel*, de koloniën der Maatschappij van Weldadigheid.

De inwoners vinden meest hun bestaan in den landbouw en de veenderij, en men heeft er eenige fabrijken.

Zes en veertigste Les.

Drenthe maakt slechts één arrondissement uit, zijnde het arrondissement Assen.

Assen, de hoofdplaats van dat arrondissement en tevens de hoofdstad van de provincie, werd in 1809 tot eene stad verheven, en heeft een zeer bevallig aanzien. In de nabijheid heeft men een fraai bosch, het Sterrebosch geheeten, terwijl de stad met wandellanen doorsneden is. De mede in Drenthe gelegene stad en vesting *Koevorden* is merkwaardig door haren ouderdom en onderscheidene belegeringen, waarvan de laatste in de jaren 1813 en 1814 plaats had. *Meppel*, eene opene stad, aan de zamenvloeijing van de Reest met de Havelter-Aa, is eene zeer welvarende plaats, waar veel binnenlandsche handel gedreven wordt. Ook zijn er eenige fabrijken. Nog liggen in deze provincie de dorpen *Norg*, op eenen verhevenen, vruchtbaren grond, met twee aanzienlijke paardenmarkten, die door duizende menschen bezocht worden; *Smilde*, eene fraaije, zeer lange plaats, aan de Smildervaart, met handel in turf, scheepvaart, veeteelt, bijënteelt en eenige fabrijken; *Hoogeveen*, de geboorteplaats van den Generaal der Infanterie Leopold Graaf van Limburg Stirum, eenen der eerste hoofdbewerkers van de omwenteling van 1813, met turf- en graanhandel, fabrijken en trafijken, en *Beilen*, eene groote, welvarende plaats, welke in 1750, 1796 en 1820, deerlijk door brand geteisterd is. (*Assen* telt 3100, *Koevorden* 2400, *Meppel* 6100, *Norg* ruim 5800, *Smilde* ruim 3800, *Hoogeveen* 7000 en *Beilen* 2450 inwoners.)

Zeven en veertigste Les.

Het hertogdom *Limburg* paalt ten Noorden aan de provincie Noord-Braband en voor een zeer klein gedeelte aan Gelderland. Ten Oosten heeft het de Pruissische

provincie Rijnland; ten Zuiden ligt de Belgische provincie Luik; ten Westen grenst het aan de Belgische provincie Limburg en aan de provincie Noord-Braband.

De grootste lengte is 26 uren gaans en de grootste breedte 6 uren. In het noordelijkste gedeelte worden er echter plaatsen gevonden, waar *Limburg* naauwelijks 1 uur breed is. De bevolking beloopt ruim 195,000 inwoners.

De voornaamste rivieren, welke dit hertogdom bespoelen, zijn de Maas, de Roer, de Niers, de Jeker, de Geul, de Geleen, de Worm en de Swalme.

Ook loopt door dit hertogdom de reeds bovenvermelde Zuid-Willemsvaart. (Zie hiervoor bladz. 26).

Men heeft in dit hertogdom, met weinig uitzondering, eene zuivere, zachte en gezonde lucht.

Gedeeltelijk ligt mede, in dit hertogdom, het moeras de Peel. (Zie hiervoor bladz. 26).

De grond is er deels vlak, deels heuvelachtig, op sommige plaatsen is hij bijzonder vruchtbaar, in het Westen echter zeer schraal en dor. Men heeft er ook uitgestrekte heidevelden en moerassen.

De voornaamste middelen van bestaan der inwoners zijn: landbouw, veeteelt, handel en fabrijken.

Limburg wordt verdeeld in twee arrondissementen, als: Maastricht en Roermonde.

Acht en veertigste Les.

Het eerste arrondissement heeft tot hoofdplaats *Maastricht*, eene sterke vesting aan de Maas, tevens de hoofdstad van het hertogdom. Er ligt aldaar over de Maas eene zeer fraaije brug, welke 500 voet lang, en ter wederzijde van een sierlijk ijzeren hek voorzien is. De inwoners, ruim 25,000 in getal, drijven er eenen levendigen transito- en smokkelhandel op België en hebben voorts onderscheidene fabrijken. Men treft er eenige bezienswaardige gebouwen aan. In de nabijheid van deze stad ligt de vermaarde St. Pietersberg, van wiens top men uitmuntende gezigten heeft en waarin voortreffelijke

groeven van mergelsteen zijn. In dit arrondissement ligt ook nog de kleine welgebouwde stad *Sittard*, aan de Geleen, met 3900 inwoners, die veel handel drijven. Mede behoort tot dit arrondissement het fraai gelegene vlek *Valkenburg*, aan de Geul, dat in 1773 bijna geheel afbrandde; de dorpen *Heerlen*, met doortogt en eenige fabrijken; *Kerkrade*, met straatsteengroeven en aanzienlijke kolenmijnen, en *Vaals*, aan den straatweg van Maastricht op Aken, met veel doortogt en fabrijken. (Te *Valkenburg* heeft men 710, te *Heerlen* ruim 4300 te *Kerkrade* ruim 3800 en te *Vaals* 2950 inwoners.)

De stad en vesting *Roermonde*, gelegen ter plaatse waar de Roer in de Maas valt, is de hoofdplaats van het tweede arrondissement. De inwoners, die men er 5900 telt, drijven er veel handel en hebben eenige fabrijken. Ook liggen in dit arrondissement *Venlo*, eene vesting aan den regteroever der Maas, welks inwoners mede veel handel drijven en eenige fabrijken hebben, en *Weert*, eene opene stad, aan de Zuid-Willemsvaart met eene fraaije haven en eene overdekte markt. Dit stadje is de geboorteplaats van Jan van Weert, die, schoenmakersjongen zijnde, dienst nam bij de keizerlijke troepen, en door zijne dapperheid Onderkoning van Bohemen werd. De sterkte *Stevensweerdt*, op een eilandje, in de Maas, het opene stadje *Gennip*, aan de Niers, met eenige looijerijen en fabrijken van wollenstoffen, en het dorp *Mook*, aan de Mookerheide, die zich grootstendeels tot Gelderland uitstrekt en vermaard is door den veldslag van 14 April 1574, liggen mede in dit arrondissement. (*Venlo* heeft eene bevolking van 7200, *Weert* van 6200 zielen. *Stevensweerdt* telt 990, *Gennip* 1110 en *Mook* 1020 inwoners.)

Negen en veertigste Les.

Het groothertogdom *Luxemburg* grenst ten Noorden en Oosten aan de Pruissische provincie Rijnland. Ten Zuiden ligt het aan Frankrijk. Ten Westen heeft het België.

De grootste lengte bedraagt 15 uren; de grootste breedte $10\frac{1}{2}$ uur. Dit groothertogdom wordt bewoond door 158,000 inwoners.

De hoofdrivier is de Moezel. Voorts heeft men er de Soure, de Wiltz, de Alzette, de Erenz, de Our, de Zwarte-Erenz, en de Kor.

De luchtgesteldheid van *Luxemburg* is bij uitstek gezond.

Het land is zeer bergachtig. De hoogste bergkruinen zijn: de St. Jansberg, de Titelberg, de Prinzenberg, de Galgenberg, de Strumberg, de Letzert, de Hart, de Rollingerberg, de Gallenberg, enz., zijnde allen toppen van de Ardennen. Ook heeft men er een groot bosch, het Ardennerwoud, dat zich over een groot gedeelte van het groothertogdom uitstrekt. Men treft er zeer ruwe en barre, maar ook bijzonder vruchtbare streken aan. De inwoners vinden meest hun bestaan in den landbouw. Ook heeft men er eenige fabrijken.

Het groothertogdom *Luxemburg* is in twee arrondissementen verdeeld, zijnde Luxemburg en Diekirch.

De belangrijke stad *Luxemburg*, aan de Alzette, is de hoofdplaats van het eerste arrondissement en tevens de hoofdstad van het groothertogdom. Het is eene der sterkste vestingen van Europa, grootstendeels op rotsen gebouwd. Men heeft er een Athenæum. De inwoners, die er 11,500 in getal zijn, vinden hun bestaan in den handel. In dit arrondissement liggen ook de schilderachtig gelegene en welgebouwde steden *Remich* en *Grevenmacher*, welke veel handel drijven in vee, wijn en graan. (*Remich* telt eene bevolking van 2250, *Grevenmacher* van 2500 zielen.)

Het tweede arrondissement heeft tot hoofdplaats de kleine stad *Diekirch* aan de Soure, wier inwoners, 2300 in getal, meest hun bestaan vinden in akker-, tuin- en wijnbouw, alsmede in eenen aanzienlijken handel. Nog ligt in dit arrondissement de stad *Echternach*, mede aan de Soure, bekend door de processie der springende Heiligen, welke hier op Pinkstermaandag

gevierd wordt. *Vianden*, de oudste bezitting van het vorstelijke huis van Nassau in de Nederlanden, en *Wiltz*, welks inwoners veel handel drijven en eenige fabrijken hebben, behooren mede tot het tweede arrondissement. (De bevolking van *Echternach* beloopt 3800, die van *Vianden* 1520 en die van *Wiltz* 2680 zielen.)

Vijftigste Les.

Het Koningrijk der Nederlanden bezit ook onderscheidene koloniën of volkplantingen in Azië, Afrika, Amerika en Australië. In *Azië* heeft het, onder de benaming van *Nederlands-Indië*, bezittingen op de Groote Sunda-eilanden, op de Kleine Sunda-eilanden, en op de Molukksche-eilanden. In *Japan*, en wel op het kleine eiland Decima, heeft het Nederlandsche Gouvernement eene faktorij.

De *Groote Sunda-eilanden* zijn: Java, waarbij het naburige Madura ingedeeld is; Sumatra, Borneo, Celebes, Banka, Billiton, Lingga, Bontang, of Riouw, Salcijeren Boeton. Deze eilanden leveren vooral op: rijst, koffij, suiker, sago, indigo, peper, stofgoud kamfer, bamboes, katoen enz. Ook heeft men op Borneo rijke diamantmijnen, en op Banka tinmijnen. Op het eiland *Java*, hetwelk nagenoeg geheel door ons bezeten wordt, ligt de hoofdstad *Batavia*, de zetel der hooge regering van *Nederlands-Indië*, aan welks hoofd een Gouverneur-Generaal staat, die tevens Opperbevelhebber der land- en zeemagt beoosten de Kaap de Goede-Hoop is. Tevens heeft men er nog de steden *Soerabaya*, *Samarang*, *Passaroewang*, *Bantam*, *Cheribon* enz.

De voornaamste der *Kleine Sunda-eilanden* zijn: Bali, Lombok, Sumbawa, Floris of Ende, Sabrao, Ombay, Timor, het Sandelhout-eiland, enz. De uitvoer van deze eilanden bestaat hoofdzakelijk in vogelnestjes en kleedjes, welke aldaar geweven worden. De grond brengt er moesgroenten, vruchten, palm-, saudel- en

jatihout voort; ook treft men op Floris goud- en kopermijnen aan en zamelt er veel was in.

De *Molukscbe-eilanden* bestaan uit onderscheidene groepen, waarvan de voornaamste zijn: de Ambonsche-eilanden, de Banda-eilanden en de Ternataansche-eilanden. Deze eilanden worden ook wel, naar hunne voornaamste voortbrengselen, de Specerij-eilanden genoemd.

In *Afrika* hebben de Nederlanders eenige vastigheden op de Kust van Guinea, zijnde: de forten St. George-d'Elmina, St. Antonie, St. Sebastiaan en Grevecoeur. Het beleid der zaken, over deze vastigheden, zoo in het burgerlijke, als voor het krijgswezen, is in handen van eenen Opperbevelhebber der Nederlandsche bezittingen op de Kust van Guinea, die te St. George-d'Elmina verblijf houdt. Van de *Kust van Guinea* bekomen wij goud, ivoor en medicinale gewassen.

In *Amerika* bezitten wij, onder de benaming van *Nederlands-West-Indië*, de kolonie Suriname, in Guiana; de Curaçaosche-eilanden en de Nederlandsche-Antillen, welke allen tot de *Westindische-eilanden* behooren. Deze bezittingen worden door eenen Gouverneur-Generaal bestuurd, die tevens Opperbevelhebber der aldaar voorhanden land- en zeemagt is. De zetel van het bestuur is te *Paramaribo*, de hoofdstad van de kolonie Suriname, gevestigd. In *Suriname* wordt voornamelijk suiker, koffij, katoen en cacao aangebouwd. De *Curaçaosche-eilanden* leveren vooral zout en kalk op. De *Nederlandsche-Antillen* brengen hoofdzakelijk suiker voort.

In *Australië* hebben wij in 1828 de westkust van Nieuw-Guinea of het Land der Papoea's in bezit genomen, aangezien zulks voor onze handelsbelangen gewigtig geacht werd. Later schijnt deze bezitting echter verlaten te zijn, hoewel er nog handelsbetrekkingen met dit land bestaan.